

ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Факультет здоров'я, психології, фізичної культури та спорту
Кафедра теорії і методики фізичного виховання і спорту

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

Другого магістерського рівня

ВПЛИВ ЗАНЯТЬ ВОЛЕЙБОЛОМ НА СОЦІАЛІЗАЦІЮ СТУДЕНТІВ- СПОРТСМЕНІВ

Галузь знань 01 Освіта/Педагогіка

Спеціальність 017 «Фізична культура і спорт»

Освітня програма «Фізична культура і спорт»

Шифр _____

Виконав студент групи ФКСмз-22-1 _____ **Руслан ТРИЩУК**

Керівник доктор педагогічних наук, професор _____ **Олександр СОЛТИК**

Нормоконтролер: _____

До захисту допускаю:

Завідувач кафедри теорії і методики

фізичного виховання і спорту _____ **Олександр СОЛТИК**

Дата _____

Хмельницький 2023

АНОТАЦІЯ

Тріщук Р. Вплив занять волейболом на соціалізацію студентів-спортсменів. – Кваліфікаційна робота магістра зі спеціальності 017 «Фізична культура і спорт» за освітньо-професійною програмою «Фізична культура і спорт». Хмельницький національний університет. – Хмельницький, 2023.

Кваліфікаційна робота магістра складається з двох розділів. Об'єкт дослідження – здобувачі вищої освіти, які займаються у групах підвищення спортивної майстерності з волейболу. Предмет дослідження – процеси соціалізації особистості.

У роботі розглядаються питання, присвячені виявленню впливу занять спортом, на формування соціалізації особистості. Особливу увагу приділено дослідженню змін розвитку соціалізаційних якостей у здобувачів вищої освіти, які займаються у групах підвищення спортивної майстерності з волейболу.

Проаналізовано: основні дефініції пов'язані із соціалізацією, визначено основні чинники і механізми соціалізації, виявлено особливості впливу занять спортом на процеси соціалізації. Емпірично доведено наявність впливу занять у групі підвищення спортивної майстерності з волейболу на покращення розвитку окремих соціальних якостей здобувачів вищої освіти.

Запропоновано використовувати гру у волейбол з метою покращення таких соціальних якостей, як дисциплінованість, відповідальність, самоаналіз власних дій.

Ключові слова: соціалізація, здобувачі вищої освіти, спорт, волейбол.

ANNOTATION

Trischuk R. The influence of volleyball classes on the socialization of student-athletes. – Qualification work of the master on a specialty 017 «Physical culture and sports» on the educational program «Physical culture and sports». Khmelnytsky National University. - Khmelnytsky, 2023.

The master's qualification work consists of two sections. The object of the research is students of higher education who are engaged in groups to improve sportsmanship in volleyball. The subject of research is the processes of socialization of the individual.

The work examines questions devoted to the identification of the influence of sports on the formation of socialization of the individual. Special attention is paid to the study of changes in the development of socialization qualities in students of higher education, who are engaged in groups to improve sportsmanship in volleyball.

Analyzed the main definitions are related to socialization, the main factors and mechanisms of socialization are determined, the peculiarities of the influence of sports on socialization processes are revealed. It has been empirically proven that there is an influence of classes in the group of improving sportsmanship in volleyball on the improvement of the development of certain social qualities of students of higher education.

Proposed use the game of volleyball in order to improve such social qualities as discipline, responsibility, introspection of one's own actions.

Keywords: socialization, students of higher education, sports, volleyball.

ЗМІСТ

СКОРОЧЕННЯ ТА УМОВНІ ПОЗНАКИ	6
ВСТУП.....	7
РОЗДІЛ 1 СОЦІАЛІЗАЦІЯ ОСОБИСТОСТІ	11
1.1 Поняття та етапи соціалізації.....	11
1.2 Фактори і механізми соціалізації	17
1.3 Соціалізація у спорті.....	24
Висновок до першого розділу.....	32
РОЗДІЛ 2	34
2.1 Спортивні ігри і соціалізація особистості спортсмена	34
2.2 Прояви соціальних якостей у волейболі.....	37
2.3 Методи та організація дослідження соціальних якостей.....	42
2.4 Порівняльна характеристика соціальних якостей у волейболістів.....	51
Висновок до другого розділу	56
ВИСНОВКИ.....	59
ПЕРЕЛІК ДЖЕРЕЛ ПОСИЛАННЯ.....	61
ДОДАТКИ.....	66

СКОРОЧЕННЯ ТА УМОВНІ ПОЗНАКИ

ДЮСШ – дитяча юнацька спортивна школа

ЗЗСО – заклад загальної середньої освіти

ЗВО – заклад вищої освіти

ЗФП – загально фізична підготовка

ХНУ – Хмельницький національний університет

ПСМ – підвищення спортивної майстерності

ЕГ – експериментальна група

КГ – контрольна група

ВСТУП

Актуальність. Головною рисою життя людей є спільне співіснування. Сучасне людство на своєму етапі розвитку досягло великих результатів завдячуючи спільній співпраці і взаємодії. Логічним є те, що із зростанням цивілізаційних процесів, інформатизацією суспільства, збільшенні можливостей у комунікаційних зв'язках, стають більш складні і різноманітні взаємовідносини між людьми. З цієї причини надзвичайно важливим питанням постає проблема, як найбільш ефективно долучити до соціального середовища, успішно підготувати до спілкування і взаємодії один із одним.

Саме тому питання присвячені соціалізації особистості, залучення її до суспільного життя завжди викликають у науковців значний науковий інтерес. Відомі чисельні праці вчених В. Л. Якубіна, Р. В. Зозуляк-Случик, Р. Х. Вайнола, Н. І. Рудкевич, О. О. Постоловська, В. М. Лугова, С. Д. Максименко, В. Л. Зливкова, С. Б. Кузікова, О. О. Охріменко, Т. В. Іванова, J. Coakley, D. L. Andrews та інших, які детально розкривають особливості соціалізаційних процесів, проводять ґрунтовний аналіз механізмів соціалізації особистості, вивчають чинники які на них впливають, шукають шляхи удосконалення процесів соціалізації тощо.

В останні роки проблема соціалізації у світовому вимірі значно загострилася внаслідок поширення у світі пандемії, викликаної вірусним захворюванням Ковід-19. Найбільшу загрозу для процесів соціалізації в умовах пандемії призвело не стільки само захворювання, або перебіг його лікування, як карантинні обмеження. Внаслідок останніх люди суттєво обмежили свої соціальні контакти як в родині, так і на роботі та у навчання. Поширеними формами діяльності людей стало робота на дому, дистанційне навчання. Ще більше загрозу соціальному розвитку людей в Україні призвела війна з росією, яка призвела до введення військового стану у країні, впровадження багатьох обмежень, впровадження комендантської години тощо.

В цих умовах важливими є пошук та реалізації різних форм соціальної активності людей, які б сприяли кращій їх соціалізації. Однією із таких форм є спортивна діяльність. Спорт як особливий вид суспільної діяльності має великий вплив на соціалізацію особистості. На сьогодні відомі чисельні дослідження О. В. Мамаєва, Д. Ю. Мамаєв, А. Рубан, В. В. Подгорна, Р. С. Ріслінг, В. В. Бобошко, І. С. Олійник, Е. Ю. Дорошенко, В. А. Товт, Н. В. Семаль, Е. М. Сивохоп, Л. Ш. Апціаури, Н. Ф. Власова, І. Асаулюк, М. О. Мінц, А. О. Твеліна, Р. Р. Сіренко, Г. П. Куречко, О. Ф. Павлишин, Т. Яворська, О. А. Баштовенко, Л. О. Голуб, О. Д. Замашкіна, І. Когут, В. Маринич, Є. Шитікова, Н. Мукан, Л. Козіброда, О. М. Кізенко, В. Мигалюк, І. Турчик, О. Шиян, М. О. Носко, О. А. Архипов, В. П. Жула, Т. В. Вознюк, Г. В. Ложкін, М. І. Воробйов, С. С. Бринзак, О. В. Юденко, О. В. Омельчук, Є. В. Тімошина, В. В. Мельничук, В. Ляшенко, які довели позитивний вплив занять спортом на процеси соціалізації особистості.

Водночас зважаючи на велику різномовність видів спорту та різний характер впливу на людину виникає потреба більш детального розгляду та вивчення впливу видів спорту на соціалізуючі процеси. Саме ця обставина слугувала визначенню теми та встановлення мети подальших досліджень.

Кваліфікаційна робота є складником навчання здобувачів вищої освіти спеціальності «Фізична культура і спорт» за другим магістерським рівнем освіти та обов'язковою умовою підсумкової атестації, що відображено у стандарті вищої освіти № 516 від 11.05.2021 р. затвердженим наказом Міністерства освіти і науки України. Дана тема кваліфікаційної роботи пройшла обговорення на кафедрі теорії і методики фізичного виховання і спорту Хмельницького національного університету і затверджена наказом ректора № 83 від 01 липня 2022.

Мета дослідження полягає у виявленні ролі спортивних ігор, зокрема гри у волейбол, в процесі соціалізації особистості..

Відповідно до мети кваліфікаційної роботи, сформульовано такі **завдання**:

- 1) Дослідити сутність процесів соціалізації особистості.
- 2) Виявити вплив занять спортом на процеси соціалізації.

3) Емпірично дослідити особливості соціалізуючого впливу на здобувачів вищої освіти гри у волейбол.

Об'єкт дослідження – здобувачі вищої освіти, які займаються у групах підвищення спортивної майстерності з волейболу.

Предмет дослідження – процеси соціалізації особистості.

Провідна ідея дослідження ґрунтується виявленні соціалізуючого впливу здобувачів вищої освіти занять у секції з волейболу. Встановлення та виявлення емпіричних даних, що підтверджуватимуть позитивний вплив занять у волейбол на формування і розвиток конкретних соціалізуючих якостей, сприятиме більш ширшому використанню гри у волейбол з метою удосконалення процесів соціалізації. Остання обставина також обумовлює практичну значущість обраної теми.

Інформаційною базою виконаного дослідження стала навчально-наукова лабораторія кафедри теорії і методики фізичного виховання і спорту Хмельницького національного університету. Під час вивчення дисципліни «Фізичне виховання і основи здоров'я», вибіркової навчальної дисципліни «Підвищення спортивної майстерності у волейболі», яка викладається для здобувачів вищої освіти бакалаврського рівня різних спеціальностей університету здобувачі вищої освіти взяли участь у дослідженні, під час якого було отримано основний емпіричний матеріал. Загалом у дослідженні взяли участь 52 юнаків та дівчат, які мали досвід занять у групах загально-фізичної підготовки та у групах підвищення спортивної майстерності з волейболу.

Для досягнення поставленої мети і розв'язання завдань використано низку **методів дослідження**. Теоретичні методи – аналіз філософської, психолого-педагогічної, навчально-методичної літератури, літератури за проблемою впливу заняття різними видами спорту на процеси соціалізації здобувача вищої освіти – для обґрунтування ролі занять різними видами спорту, зокрема гри у волейбол, на процеси соціалізації; загальнонаукові методи: аналіз і синтез, індукція і дедукція, формалізація та абстрагування – для формулювання висновків. Емпіричні – діагностичні (анкетування) для встановлення рівня прояву соціалізаційних

якостей здобувача вищої освіти. Статистичні – метод середніх величин для визначення середніх значень рівня сформованості соціалізаційних якостей здобувачів вищої освіти, які відвідують заняття у групах підвищення спортивної майстерності з волейболу; графічне відображення даних у вигляді таблиць.

Публікація. Окремі результати проведеного дослідження висвітлено в науковій публікації: Солтик О. О., Тріщук Р. Р., Євдокимова М. В. Особливості соціалізації спортсменів в ігрових видах спорту: зб. тез доповідей III регіональної наук.-практ. інтернет-конференції, присвяченої 55-річчю кафедри теорії і методики фізичного виховання і спорту Хмельницького національного університету (м. Хмельницький, 20 жовтня 2023 р.). Хмельницький :ХНУ, 2023. С. 49-51.

Доступ: <http://tmfvs.khnu.km.ua/wp-content/uploads/sites/39/2021/10/Zbirnyk-tez-Regionalnoyi-konferentsiyi-HNU-11.06.2021-1.pdf>

Апробація результатів дослідження відбувалася на III регіональній науково-практичній інтернет-конференції: Фізична культура і спорт, актуальні питання. м. Хмельницький, 20 жовтня 2023 року. Виступ за темою: Особливості соціалізації спортсменів в ігрових видах спорту.

Структура й обсяг кваліфікаційної роботи. Робота складається з анотацій, переліку умовних позначень, вступу, двох розділів, загальних висновків, списку використаних джерел, додатків. Загальний обсяг кваліфікаційної роботи становить 68 сторінок, із них 60 – основного тексту, 5 додатків на 8 сторінках. Робота містить 3 таблиці. Список використаних джерел містить 41 найменування, з них 3 на іноземній мові.

РОЗДІЛ 1 СОЦІАЛІЗАЦІЯ ОСОБИСТОСТІ

1.1 Поняття та етапи соціалізації

Кожна людина належить до соціальної спільноти. Це означає, що вона не може існувати та розвиватися на самоті. У процесі життя люди взаємодіють один з одним, допомагають задовольняти різні потреби, сприяють особистісному розвитку як особистості, знайомлячись з новими ідеями та культурними цінностями суспільства. Успішність реалізації особистості в освітньому процесі, професійному становленні, знаходження власного місця в соціальному оточенні у значній мірі обумовлюється процесами соціалізації людини [32].

В загальному значенні під соціалізацією прийнято розуміти процеси входження індивіда до соціального середовища, засвоєння людиною соціальних впливів, залучення до системи соціальних зв'язків, набуття людиною системи норм і цінностей, надбання соціального досвіду, ефективне функціонування як повноправного члена суспільства тощо [14].

За іншими визначеннями під соціалізацією особистості розуміють процеси засвоєння людиною зразків поведінки різних соціальних груп, ustalених норм і установок. Із соціалізацією пов'язують формування у людини життєвої позиції під дією навчальних та виховних впливів з боку родини, літератури, засобів масової інформації, мистецтва і культури.

Важливо відзначити що соціалізацію не має сталих термінів та триває фактично упродовж усього життя. На початковому етапі соціалізаційні процеси формуються під час виховання у сім'ї, родині, дитячих садочках. Пізніше соціалізація відбувається у навчальних і виховних закладах, професійних закладах освіти, пізніше продовжується у трудових колективах, неформальних об'єднаннях, політичних організаціях тощо. В залежності від різноманіття сфер та напрямків діяльності людина може засвоювати не одну а декілька різних соціальних ролей.

Навіть у глибокій старості у житті людини проходять певні соціальні процес: вона змінює погляди на власне життя, змінює смаки і навички, правила поведінки способи витрачання свого часу.

Питання соціалізації знаходяться в центрі уваги багатьох вчених та науковців. Причому учені роблять акценти на різних напрямках соціалізації. Так, З. Фрейд досліджуючи психологію соціалізації виділив чотири основних психологічних механізми соціалізації. До них науковець відніс: імітацію, ідентифікацію, сором і провину.

З імітацією пов'язують прагнення дитини повторювати, копіювати поведінку дорослих. Від народження найбільші соціальні контакти дитини відбуваються в межах сім'ї, родини. Природньо, що першими зразками для імітації стають батьки. Пізніше діти можуть брати приклад також з вихователів, учителів, інших людей, які володіють владою або мають високий статус у суспільстві. Водночас діти можуть копіювати поведінку інших дорослих, які їх карають.

Після імітації настає наступний психологічний механізм соціалізації – ідентифікація. На стадії ідентифікації настає рівень засвоєння дітьми поведінки дорослих, їх цінностей та установок як своїх власних.

Такі психологічні механізми як сором і провина відносять до негативних механізмів соціалізації, оскільки вони забороняють або придушують визначену поведінку. Поняття сорому і провини мають багато спільного та у значній мірі збігаються між собою.

Також варто вказати, що соціалізація дітей та дорослих має багато відмінностей між собою. Так, у дитячому віці відбувається формування, засвоєння та корекція базових ціннісних орієнтацій. На відміну від дитячої у дорослих соціалізація проявляється у зміні зовнішньої поведінки. Дорослі можуть переосмислювати та переоцінювати норми, розрізняти багато різних відтінків між білим і чорним.

Якщо у дитинстві діти зорієнтовані на переважному підкоренні різних норм та правил дорослих, практично відсутнє обговорення та оцінювання дій дорослих, то соціалізація дорослих більше спрямована на оволодіння та допомогу іншим людям оволодіти соціальними навичками поведінки.

Окрім зазначених видів соціалізація складається з двох фаз: соціальної адаптації та інтеріорізації. Сутність соціальної адаптації полягає у пристосування

до нових умов, входження та взаємодія особистості із новим соціальним середовищем. На цій фазі відбувається пристосування людини до нових соціальних ролей, норм і правил, входження до нових соціальних груп, спільностей та інститутів.

Фаза інтеріоризація відображається процесами переформатування внутрішньої структури психіки людини, прийняття цінностей і норм до структури свого внутрішнього світу людини.

Процеси соціалізації людини мають також багато спільного із віковою періодизацією життя. Серед чинників що впливають на соціалізаційні процеси є біологічні чинники, оточення, наявні зразки поведінки та культури в соціальних групах. Проте найважливіші чинники є спільних груповий досвід та власний індивідуальний життєвий досвід. У зв'язку із цим у процесах соціалізації можна визначити три стадії: перед трудову соціалізацію (дитинство, навчання); власне трудову (безпосередньо участь у трудовій діяльності); після трудову соціалізацію.

Кожна із цих стадій здійснює певний вплив на формування власного «Я» особистості. Як би міцно та ефективно відбувалися соціалізаційні процеси, людина не може в кінцевому підсумку так сформуватися, щоб далі вже не відбувалися зміни у соціальній структурі особистості. Завжди можуть виникати нові умови, чи появлятися нові соціальні контакти, які впливатимуть на формування нових соціальних якостей, призводити до появи нових соціальних ролей та статусів (нова професія, інша посада, статус батька чи дідуся тощо).

У процесах соціалізації науковці виділяють два етапи: первинну і вторинну соціалізацію. Первинна соціалізація більше обумовлюється сферою міжособистісних відносин і найбільш інтенсивно проходить у першій половині життя. На вторинну соціалізацію мають впливи соціальні інститути, викладачі закладів вищої освіти, сімейні відносини тощо. Проходить вторинна соціалізація також на більш пізніших періодах життя.

Так, у науковій літературі були визначені агенти первинної і вторинної соціалізації. До агентів первинної соціалізації відносять людей, які є найближчим оточенням особи (родичі, батьки, найближчі друзі). Агенти первинної соціалізації

відрізняються тим, що вони у процесі соціалізації виконують багато різних функцій та можуть одночасно обіймати різні соціальні ролі. Зокрема, батьки по відношенню до дитини можуть бути не лише батьками, а водночас виконувати ролі: вихователя, учителя, опікуна друга тощо. При виникненні певних умов батько може виконувати роль і функції матері, та навпаки мати може обіймати функції батька. Разом із тим, кожен агент відповідно до своєї соціальної ролі в процесі соціалізації надає особі дещо унікальне, властиве лише йому.

В якості агентів вторинної соціалізації виступають представники адміністрації закладів освіти, керівники підприємств та організацій, ведучі засобів масової інформації, представники церкви тощо. На відміну від контактів з агентами первинної соціалізації контакти з агентами вторинної соціалізації зазвичай слабші та менш тривалі, їхній вплив на особистість також менший. Проте функції вторинних агентів відрізняються більшою спеціалізацією, та не можуть взаємозамінювати одне одного (наприклад, функції вчителя та поліцейського). Окрім того, за виконання своїх обов'язків, соціалізаційних функцій агенти вторинної соціалізації отримують винагороду, матеріальне або грошове заохочення.

Відповідно, організації та установи, які впливають на соціалізаційні процеси, називають інститутами соціалізації. У процесі соціалізації такі інститути розвивають особистість, поглиблюють знання про оточуюче середовище, соціальний устрій, формують в особистості розуміння про належну соціальну поведінку, розкривають бажані і небажані її прояви. Кожен формальний інститут соціалізації відповідає за набуття особистістю визначеного специфічного рольового знання.

Разом із тим, кожна особа формує свою соціальну сферу, власне соціальне бачення по різному. Навіть діти, які виростають в одній сім'ї, знаходяться в однакових умовах життєдіяльності, піддаються однаковим виховним впливам у підсумку соціалізації доволі відрізняються одне від одного. Це пояснюється тим, що під час соціалізації кожна дитина не просто нагромаджує свій соціальний досвід а також засвоює його. А процеси засвоєння соціальних знань відбуваються під

впливом власних індивідуальних якостей особистості, власної інтерпретації подій, наявного інтелектуального рівня та ступеня мотивації тощо.

Вагомий внесок у проблему соціалізації особистості зробив американський вчений Чарлз Кулі, який розробив теорію «Дзеркального Я». В цій теорії науковцю вдалося пояснити яким чином люди створюють самі себе. Особливу увагу вчений приділяю соціальній взаємодії. Так, кожна людина творить себе, формує свій соціальний світ орієнтуючись на власне сприйняття оточуючими, аналізуючи їхню реакцію, дивлячись на сторонні оцінки. Іншими словами людина дивиться на оточуючих немов у дзеркало, що дає можливість їй краще зрозуміти власне «Я».

У процесі формування власного «Я» науковець виділив три фази:

- В першій фазі людина представляє свій вигляд в очах інших. Наприклад, чи охайний вигляд, чи пасує зачіска, чи правильно повівся в певній ситуації.
- В другій фазі людина представляє те, як інші люди оцінюють її поведінку з позицій прийнятної чи суспільно схваленої.
- В третій фазі на основі попередніх уявлень про оцінювання людина виробляє свій тип внутрішнього самовідчуття, почуття гордості або сорому.

Проте потрібно зазначити, що соціалізаційний процес дзеркального відображення власного «Я» має суб'єктивний характер і не завжди відповідає реальній об'єктивній дійсності. Водночас, і оточуючі соціальні групи можуть по різному сприймати та оцінювати особистість. Як приклад, певна поведінка в одній соціальній групі може бути цілком прийнятною, а в іншій групі викликати обурення та критику.

Вчений Е. Еріксон запропонував оригінальне бачення соціалізаційних процесів, згідно із яким життя людини характеризується специфічною кризою, яка виникає внаслідок взаємодії особистості із оточуючим світом. Кожного разу людина приймає рішення і здійснює певні дії, роблячи вибір між двома альтернативними можливостями. Одна альтернатива зазвичай має позитивне спрямування, інша – негативне спрямування.

Е. Еріксон запропонував 8 стадій розвитку у процесах соціалізації особистості в системі: соціальні відносини, полярні якості особистості, результати прогресивного розвитку:

Перша стадія – період немовляти (від народження до одного року) / мати або особа, яка її замінює / довіра або недовіра до світу / енергія та життєва радість.

Друга стадія – раннє дитинство (від одного року до трьох) / батьки / самостійність та сумніви / незалежність.

Третя стадія – дитинство (від трьох років до шести років) / батьки, брати, сестри / ініціатива та пасивність / цілеспрямованість.

Четверта стадія – шкільний вік (від шести років до одинадцяти років) / школа, сусіди / компетентність та неповноцінність / оволодіння знаннями, уміннями та навичками.

П'ята стадія – підлітковий вік та юність (від одинадцяти років до двадцяти) / група ровесників / ідентичність особистості та невизнання / самовизначення, відданість, вірність.

Шоста стадія – рання зрілість (від двадцяти років до двадцяти п'яти років) / друзі, кохані / близькість та ізоляція / співпраця, кохання.

Сьома стадія – середній вік (від двадцяти п'яти років до шестидесяти п'яти років) / колеги, близькі, люди / продуктивність та застій / творчість і турбота.

Восьма стадія – пізня зрілість (після шестидесяти п'яти років) / близькі / цілісність особистості та відчай / мудрість.

Для кожної із стадій є свої характерні особливості. Так, для першої стадії характерне емоційне спілкування немовляти з батьками. Результати спілкування можуть мати як позитивний так і негативний вплив на розвиток дитини. Під час другої стадії дитина активно починає пізнавати світ, знайомитися із невідомими речами. На цій стадії батьки привчають дитину до охайності. У дітей формується такі соціальні почуття, як впевненості у собі, почуття гордості, також сорому. Третя стадія характеризується формуванням у дітей ініціативності, творчості, активності. Переважно ці якості закладаються у процесі гри. Поряд із цим дитина навчається взаємодіяти із людьми, у неї формується пам'ять, мислення та воля. Під час

наступної стадії провідною діяльністю дитини є навчання. Гарне навчання є запорукою не лише міцних знань, формування важливого арсеналу умінь і навичок, а також появи віри у свої сили, та впевненості у власні сили. П'ята стадія супроводжується бурхливим фізіологічним розвитком, появою гормональних змін. В цей час у дитини з'являється хвилювання за власний вигляд, занепокоєння тим, як її сприймають інші, потреба пошуку професійного покликання. Основою цієї стадії стає спілкування з однолітками. Перехід людини в інтенсивне особисте життя, занурення у професійну діяльність, характеризується шостою стадією та відповідає періоду самоствердження людини, становленню у кар'єрі, формуванню сім'ї тощо. Сьома стадія дорослості найтриваліша за часом і в ній можна виокремити два окремих періоди. Перший – досягнення певного соціального становища, коли людина підводить підсумки своєї діяльності. Настає період стабілізації. Другий період має певні кризові явища, поява перших ознак погіршення здоров'я, втрати фізичної форми та краси. На останій восьмій стадії людина обдумує свій трудовий шлях, переосмислює своє життя, усвідомлює власне «Я» в розрізі прожитих років.

Під час соціалізації більшість людей стикаються із певними кризами, коли вони відчують розгубленість та тривогу. Частіше такі кризи пов'язані із конкретними життєвими ситуаціями, зокрема: одруженням, народженням дитини, зміною місця роботи або переходом на інші посади, службою у лавах збройних сил. Проте найглибші і найскладніші кризи: це закінчення школи та пошук закладу вищої освіти для здобуття відповідної професії, пошук роботи та перший професійний досвід; криза середини життя, коли людина часто відчуває невдоволення своїм становищем, звичне життя, та відсутність зміни у професійній діяльності. Також надзвичайно складна криза – це завершення трудової діяльності, перехід на пенсію.

1.2 Фактори і механізми соціалізації

Як зазначалося вище, на соціалізацію має вплив багато чинників та різноманітних умов, які в різній мірі і різному ступеню впливають на розвиток

людини. На сьогоднішній день ці чинники є предметом наукових досліджень, особливо з позиції впливу на соціалізацію особистості. Загалом усі, соціалізаційні чинники можна об'єднати у чотири окремих групи: Перша група – мегафактори. Вони мають дуже великий, всесвітній масштаб впливу на соціалізацію всіх мешканців Землі. Друга група – макрофактори охоплює великі розміри соціального впливу на особистість. Зазвичай макрофактори обмежуються окремою країною, її етносом, соціальним устроєм, який впливає на соціалізацію громадян країни. Третя група факторів – мезофактори (від слова середній, проміжний) охоплюють великі групи людей, які різняться по належності до певної місцевості, типу населення, яке проживає в регіоні, місту або селищі, віднесенні до окремої аудиторії або інших каналів засобів масової інформації, телебачення тощо. Четверта група – мікрофактори, які складаються з факторів, що безпосередньо впливають на людей, через взаємодію у сім'ї, в організаціях та установах, у різних колективах тощо.

Природньо, що вагому роль у процесах формування соціальної сутності людини відіграють інші люди, з якими відбувається безпосередня взаємодія під час усього періоду життя. Так, таких людей, що мають вплив на соціалізацію особистості, прийнято називати агентами соціалізації. Усі агенти соціалізації суттєво різняться в залежності від значущості впливу, способів взаємодії, напрямків соціалізації та засобів за рахунок, яких відбувається вплив.

Окрім того соціалізація реалізується із використанням широкого набору засобів, які належать до конкретного соціального колективу. Кожна спільнота напручує у своїй групі певний набір позитивних і негативних санкцій, формальних і неформальних способів умовлянь, переконань та інших засобів впливу, інколи тиску, для регулювання взаємодії між учасниками групи. Саме використання прийнятих заходів, способів і засобів допомагає приводити поведінку людини, або цілої групи людей, до загальноприйнятих в даній групі норм культури, цінностей, традицій тощо.

Так, у процесі соціалізації застосовуються різні механізми, що дозволяють формувати в особистості важливі соціальні навички та якості. На теперішній час у науковій скарбниці напрацьовано низку різних підходів щодо соціалізації. Зокрема,

французький психолог Габріель Тард розглядає наслідування, як основний механізм соціалізації [37]. Головний задум ученого полягає у тому, що усі соціальні явища за своєю природою є психічними процесами. Під час взаємодії між людьми у кожної особи можуть проявлятися форми: імітації або репетиції, адаптації або винаходів, інколи опозиції. Саме синтез цих форм призводить до соціального розвитку.

Оригінальний погляд щодо соціалізаційних механізмів продемонстрував Американський вчений Юрій Бронфенбренер. Так, головним механізмом соціалізації учений вважає взаємну прогресивну акомодацию (приспосовуваність) між людьми [5, 10]. Людина живе, росте і розвиваються у мінливих умовах, які безперечно мають вплив на формування соціальних якостей. Якщо з фізіологічної точки зору акомодация означає процес зміни зорового сприйняття об'єктів на різних відстанях, то у соціальному середовищі акомодация сприятиме покращення пристосованості між людьми за рахунок кращого сприйняття один одного.

На відміну від пристосування В. Мухіна пропонує в якості механізмів соціалізації використовувати ідентифікацію та відособлення особи. Інший учений А. Петровський в якості соціалізації окреслив закономірну зміну окремих фаз адаптації, інтеграції та індивідуалізації особистості під час її розвитку.

Виходячи із вище окреслених поглядів щодо соціалізаційних процесів визначимо основні механізми соціалізації:

- Імпрінтинг (закарбовування в пам'яті). Сутність даного механізму полягає у фіксуванні людиною на рецепторному і підсвідомому рівнях значимих, життєво важливих об'єктів, які мають вагомий вплив на неї. Найбільший вплив на людину імпрінтинг має в дитячому віці.
- Наслідування (дотримування певного прикладу, взірця, зразка поведінки тощо). Під час наслідування відбувається довільне або мимовільне засвоєння людиною наявного соціального досвіду. Іншими словами, наслідування сприяє засвоєнню чужого досвіду, допомагає мимовільно відтворювати чужі рухи і дії, манери поведінки та діяльності. Також за допомогою наслідування

стає можливим відтворення пережитих відчуттів, формування нових образів за рахунок сили власної уяви.

- Екзистенціальний натиск (засвоєння мови і неусвідомлюване опанування важливих норм соціальної поведінки під час взаємодії зі значущими особами). Зазвичай у ролі значимих особистостей часто виступають люди, які досягли у своєму житті вагомих успіхів, та виступають прикладом, можливо орієнтиром, для даної особи.
- Ідентифікація (ототожнення). Під ідентифікацією розглядають процес неусвідомлюваного ототожнення себе з іншими людьми, групами тощо.
- Рефлексія (процес самопізнання людиною своїх внутрішніх психічних станів). Під соціалізаційним механізмом рефлексії розглядають внутрішній діалог із самим собою, в ході якого людина оцінює, роздивляється, приймає або відторгає певні цінності, які притаманні різним соціальним спільнотам. Завдяки рефлексії відбувається формування людини. Завдячуючи усвідомленню та переживанням оточуючої реальності, в якій перебуває людина, в ній самій відбуваються зміна та перебудова власного сприйняття світу.

Підсумовуючи різні механізми соціалізації варто відзначити, що частина із них носить традиційний характер та відрізняється стихійним способом засвоєння людиною різних норм, поглядів, еталонів поведінки, які характерні не лише для сім'ї, а також до найближчого оточення (сусіди, друзі, приятелі тощо). Зазвичай така соціалізація відбувається на підсвідомому рівні за допомогою простого зафіксування, некритичного сприйняття поширених стереотипів. Інколи не зважаючи на розуміння того як правильно, чи як треба, людина все одно набуває рис та якостей найближчого оточення, навіть якщо воно суперечить певним правилам.

Поряд із традиційними механізмами соціалізації доцільно розглянути інституційний механізм соціалізації. Його особливість полягає у тому, що соціалізаційні процеси обумовлені різними спеціально створеними суспільними інститутами та організаціями. Такими інститутами можуть бути виробничі, клубні,

громадські структури, засоби комунікації тощо. Під час активної взаємодії відбувається активне споживання особистістю позитивного досвіду соціально схвалюваної поведінки.

Велика роль у процесі соціалізації особистості належить засобам масової комунікації (телебачення, кіно, радіо, преса, соціальні мережі в Інтернет). Вплив на соціалізацію особистості відбувається в результаті трансляції певної інформації. Люди у міру своєї освіченості та ціннісних орієнтацій, власних індивідуальних особливостей схильні ідентифікувати себе з різними особами, героями фільмів, видатними діячами, ведучими програм і шоу, водночас приймаючи властиві для тих людей поведінку, стиль поведінки, форми і способи життя тощо.

Загалом весь процес соціалізації можна представити як сукупність 4 складових елементів:

- стихійної соціалізації, коли основний вплив на особистість відбувається за об'єктивних обставин та умов оточуючого суспільства; характер і результати соціалізації обумовлюються соціально-культурними і соціально-економічними реаліями;
- відносно спрямованої соціалізації, яка характеризується використанням на державному рівні окремих законодавчих, економічних, організаційних, регулюючих заходів, спрямованих на вирішення поставлених завдань (наприклад: термін навчання у закладах освіти, початок і завершення служби а військових лавах тощо);
- відносно соціально контрольованої соціалізації, яка має вигляд планомірно створеного державою та суспільством організаційних, матеріальних, правових і духовних умов спрямованих на розвиток людини;
- свідомого самозмінювання особистості людини, яка може мати як про соціальний так асоціальний або антисоціальний вектор розвитку (наприклад: самовдо сконалення, саморуйнування, саморозвиток тощо)

Соціалізація особистості вирішує ціле коло завдань які умовно можна розділити на три групи: перша – природно-культурні, друга – соціально-культурні, третя – соціально-психологічні. Розглянемо ці завдання більш детально.

До природно-культурних завдань відносимо ті завдання, які спрямовані на досягнення особистою конкретних рис і якостей, які відповідають віковому періоду визначеного фізичного та статевого розвитку, які тотожні об'єктивним і нормативним показникам регіонально-культурної сфери. Прикладом таких норм є еталони жіночності або мужності, сповідування здорового способу життя,

До соціально-культурних завдань відносять моральні, пізнавальні завдання, специфічні для визначеного вікового періоду. Окрім того до таких завдань відносять завдання, пов'язані з виробничо-економічною реальністю, сімейним життям тощо. Також соціокультурні завдання можна подати на двох рівнях. На першому – завдання, які подають у вербальній формі різними соціальними інститутами суспільства. На другому рівні визначаються завдання із суспільної практики, обумовлені традиціями, звичаями, стереотипами близького оточення. Бувають випадки коли завдання за змістом на збігаються між собою та інколи суперечать один одному.

Із соціально-психологічними завданнями постають завдання, пов'язані із становленням особистості, її самореалізації та самоствердження. Вирішення цих завдань передбачає пошук і знаходження кожною людиною її позиції в різних сферах життєдіяльності формування життєвих планів на майбутнє. В розрізі онтогенезу під час молодшого шкільного віку існує нагальна потреба знайти прийнятну соціально позитивну позицію на початку навчання. Пізніше важливими стають питання самоствердження серед однолітків спочатку в оточення своєї статі, пізніше протилежної. В молодості на передній план постають завдання знаходження власної позиції у професійній сфері та сімейних відносинах.

Поряд із цим на кожному етапі життя важливими завданнями особистості є формування планів на майбутнє. Наприклад: пошук друзів, вибір професії, створення сім'ї, формування певного стилю життя тощо. Проте вкрай важливо щоб упродовж усіх етапів людина могла себе самореалізувати, досягти певного її визнання у важливих сферах життєдіяльності, отримати суб'єктивне задоволення від результатів самореалізації.

Оригінальний погляд на процеси соціалізації показав І. Гоффман. За баченням вченого процес соціалізації має дві сторони: десоціалізацію і ресоціалізацію. В свою чергу під десоціалізацією розуміють добровільну або примусову відмову особистості від застарілих норм і цінностей, старих ролей та правил поведінки. Під ресоціалізацією визначають наступний етап, під час якого відбувається засвоєння нових цінностей, норм, правил поведінки, традицій та звичаїв.

Зазвичай у молодшому дитячому і підлітковому віці найбільший вплив на соціалізацію здійснює сім'я і школа. В цей час соціалізація відбувається більш рівномірно та планомірно, поступово у особистості накопичується нові знання, формуються цінності та норми, як правило різких змін у соціалізаційних процесах не відбувається. Окрім випадків кризи у сім'ї, розлучення батьків, смертей батьків, коли подальше виховання проходить в дитячому будинку або інтернаті.

Найбільш складні і потужні соціалізаційні процеси відбуваються під час переходу людини до дорослого життя. Створення сімейних відносин, вибір професії, пошук роботи, а іноді і більш складні екстремальні умови призводять до глибоких змін у соціалізаційних процесах. Іноді людина попадає в настільки складні умови, що десоціалізація може перетворюватися до руйнації особистості, порушення моральних основ. Часто негативні процеси можуть призвести до стану, коли людина вже не спроможна повернутися до звичайних ролей, відновити багатство втрачених норм і цінностей.

До таких тотальних інститутів американський вчений Ірвінг Гоффман відніс наступні ознаки оточуючого соціального середовища:

- ізоляція від зовнішнього світу через високі стіни, штахети, ґрати;
- використання постійних спецперепусток;
- постійне перебування і спілкування з одними і тими ж людьми;
- обов'язкове перевдягання у спецодяг;
- втрата свободи дій тощо.

Наявність таких постійних умов може призводити не лише до дезорієнтації індивіду а також до його деградації.

1.3 Соціалізація у спорті

Як зазначалося вище на соціалізацію особистості мають вплив багато різних чинників. Серед найбільш важливих у соціалізаційних процесах відіграють спілкування та взаємодія між особами, які належать до певної спільноти, колективу, групи тощо. Розглядаючи спорт, як організовану за певними правилами діяльність людей, що полягає в зіставленні їхніх фізичних та інтелектуальних здібностей, охарактеризуємо вплив на формування соціальних якостей особистості [21]. Фізична культура, спорт, спортивна діяльність у житті людини реалізує усі необхідні соціалізаційні функції провідних якостей особистості. Серед основних соціалізаційних якостей у процесі занять фізичною культурою і спортом виділяють прагнення до досконалості, вміння працювати у команді, здатність зберігати власну індивідуальність у фізкультурно-спортивному колективі, корекція і удосконалення морально-вольової сфери особистості, орієнтація на високі естетичні і етичні норми і стандарти у різних сферах життєдіяльності людини.

Поряд із вихованням основних фізичних якостей заняття спортом сприяють формуванню: рис волі і характеру, почуття сміливості, чесності, справедливості, самоконтролю тощо. Л. Апціаурі фізичну культуру і спорт пов'язав із естетичною, етичною та інтелектуальною культурою особистості людини [1]. Саме задоволення культурних потреб людиною під час занять спортом і фізичною культурою сприяє формування різних духовних і соціальних цінностей особистості.

Важливу роль у соціалізаційних процесах молоді слугує спорт як унікальний інститут розвитку, оволодіння, освоєння і поширення культури руху людини, її рухової активності. Н. Власова [7] визначаючи соціальні риси спорту акцентує увагу на суперництві, змагальній діяльності як головних рисах, що відрізняються спорт від інших соціальних видів діяльності.

Як зазначає А. Рубан [27] сучасний спорт сьогодні це окремий соціальний інститут що має розгалужену національну і світову мережу, різноманітну специфічну матеріально-технічну базу, кваліфіковані професійні кадри, відповідну систему освіти та тренувальну систему. За баченням вченою зводити спорт лише

до змагальної діяльності не зовсім коректно, оскільки для спорту також характерні економічні, оздоровчо-рекреаційні, виховні, евристичні, видовищні функції.

В науковій літературі є багато досліджень, які стверджують про те, що людина яка займається спортом, набагато краще пристосовується до виконання інших соціальних ролей в різних сферах життєдіяльності людини. В такої людини також краще вироблені ширші ціннісні орієнтації до дійсності [27].

І. Асаулюк [2] експериментальними дослідженнями довів, що особи, які систематично займаються спортом, мають кращі адаптаційні можливості до умов оточуючого середовища. Водночас, спорт сприяє кращому формуванню самосвідомості, підвищення престижу та авторитету серед однолітків, або однокласників.

Серед важливих чинників впливу фізичної культури і спорту на соціалізацію особистості є стан державної політики у сфері фізичної культури та наявність відповідної інфраструктури для систематичних і регулярних занять спортом. Фінансування фізкультурної сфери є важливою та необхідною умовою організації навчально-тренувальних занять, участі у навчально-тренувальних зборах, відрядження спортсменів на змагання тощо. Окрім того наявність сучасної матеріально-технічної бази, облаштування споруд якісним спортивним обладнанням і інвентарем також суттєво впливають на бажання займатися різними видами рухової активності. А це в свою чергу позитивно відображається на збільшенні кола спілкування, розширенні соціальних контактів, у підсумку покращення процесів соціалізації. Як зазначають М. Мінц, А. Твеліна [15] через якісну матеріальну технічну базу можна підвищувати не лише кількість молоді, які активно займаються фізичними вправами, а розширити коло займаючихся через долучення до рухової активності людей різних вікових груп та різної статі.

Р. Сіренко, Г. Куречко, О. Павлишин [30] виявили наявність зв'язку між соціалізацією та станом психологічної, функціональної, динамічної структури особистості, формуванням стійких механізмів свідомості, реалізацією відносин та поведінки. Важливим для успішної соціалізації є оптимальний ступень розвитку фізичних якостей, великий арсенал рухових умінь і навичок.

На нашу думку не лише фізичні якості та рухові можливості впливають на соціалізацію, важливий позитивний вплив має також зовнішній вигляд. Зокрема, гарна правильна постава, розвинута тілобудова, відсутність зайвої ваги тощо дозволяють людині краще та впевненіше себе відчувати серед друзів та однолітків. Гарна зовнішність також відіграє велике значення і у стосунках із протилежною статтю, що також підвищує результати соціалізаційних процесів.

А. Рубан [27] визначила два основних змістових компоненти соціалізації у процесі занять фізичною культурою і спортом, зокрема:

1) Соціальна адаптація студентів молодших курсів до наявних у закладах освіти складнощів і протиріч освітнього процесу, комплексна співпраця та взаємодія з одного боку методів, організаційних форм фізичного виховання з іншого боку індивідуально-ціннісного виховання здобувачів освіти. Для закладів вищої освіти такими формами взаємодії є спілкування та співробітництво, оптимізація міжіндивідуальних зв'язків студентів у групах під час навчання на заняттях, зокрема на уроках з фізичної культури та у спортивних секціях.

2) Цілеспрямоване включення здобувачів освіти до різних видів соціокультурною та професійної діяльності, в тому числі і до фізкультурною, здоров'язберігаючої, спортивної діяльності. Для соціалізаційних процесів значну користь мають командні види спорту та інші види рухової активності, спільне виконання комплексів фізичних вправ, де широко використовується ігровий метод (естафети, рухливі ігри, спортивні ігри тощо).

Як зазначає Т. Яворська [36], будь-які ігри супроводжуються високим емоційним фоном, сприятливою психологічною атмосферою що у підсумку позитивно відображається на розвитку міжособистісних та міжгрупових відносин. При злагодженій співпраці і взаємодії спортивний колектив починає функціонувати як один єдиний організм.

О. Баштовенко, Л. Голуб, О. Замашкіна [3] під час дослідження особливостей соціалізації здобувачів освіти засобами фізичної культури і спорту науковий інтерес проявили у пошуку мотиваційних чинників, шляхів удосконалення морально-вольового комплексу особистості під час освітнього процесу. До

важливих мотивів науковці віднесли: мотиви фізичного вдосконалення, командна і групова солідарність, взаємодопомога та дружня взаємодія, змагальний мотив тощо. Науковці зазначають, що результати успішної соціалізації виражаються у:

- позитивній динаміці показників функціонального стану та фізичної підготовленості, покращенні успішності навчання;
- підвищенні власної самооцінки, більш змістовному та осмисленому характері спілкування з одногрупниками та педагогами;
- зменшенні пропуску занять з фізичної культури;
- кращого ставлення до громадської, позакласної та поза навчальної роботи, участі у фізкультурно-масовій роботі закладів освіти;
- вдосконалення почуття відповідальності;
- формування необхідності та розуміння обов'язковості відвідування уроків і навчальних занять;
- появи впевненості у власних силах;
- кращого розуміння перспектив майбутнього.

Важливе значення у реалізації соціалізації на заняттях з фізичної культури і спорту виявлено і для осіб з особливими освітніми потребами. Так, І Когут, В Маринич, Є Шитікова [9] дослідили позитивний вплив на формування соціальних навичок осіб з певними обмеженнями заняття спортивно-технічними видами спорту. Автори зазначають, що ефективність такого впливу обумовлена специфікою роботи у гуртках, участі у тренувальній і змагальній діяльності зі спортивно-технічних видах спорту. Зокрема позитивний вплив було продемонстровано на прикладі занять судномодельним спортом, під час якого в здобувачів освіти, які регулярно займалися в даній секції, виявлено покращення комунікативних здібностей та умінь спільно працювати у команді. Поряд із цим у вихованців було зафіксовано формування умінь та навичок самостійності та працелюбності. Виявлено позитивні зрушення у розвитку дрібної моторики, творчих та дослідницьких здібностей, логічного та просторового мислення, розвитку фантазії та уяви. Також соціалізаційні процеси набули покращення через удосконалення таких якостей, як організованість, комунікабельність,

зосередженість тощо. Творча і конструкторська діяльності також стимулюють удосконалення пізнавальних процесів здобувачів освіти.

За думкою науковців, головну роль в соціалізації дітей з особливими освітніми потребами на заняттях зі спортивно-технічних видів спорту відіграє здатність виявлять та долати різні проблеми, які виникають у процесі занять в інклюзивних групах.

Позитивний вплив у процесі соціалізації для дітей з особливими освітніми потребами було встановлено під час одночасного заняття у гуртках зі звичайними дітьми. Поряд із засвоєнням знань, умінь та навичок, заняття у спортивно-технічних видах спорту сприяли формуванню у дітей впевненості у виконанні різних рухових дій, покращеної сконцентрованості уваги під час взаємодії з різними предметами та інвентарем, розвитку та удосконалення дрібної моторики, покращення діяльності центральної нервової системи, психічних процесів, розумової активності, процесів мовлення, розвитку творчого потенціалу.

Н. Муқан, Л. Козиброда [17] зазначають, що фізичне виховання і спорт призводить до багатьох позитивних змін у роботі функціональних систем організму, що в свою чергу позитивно відображається на соціальних процесах. Так, багаторазове повторення фізичних вправ сприяє удосконаленню моторного і сенсорного орієнтування, покращенню м'язово-суглобових відчуттів, вдосконалення орієнтації у просторі та часі. Поряд із цим вдосконалюється пам'ять на виконання рухів, покращуються можливості виконання рухів за вербальною інструкцією. За словами науковців адекватно підібрані фізичні вправи стають потужними аферентаціями, що адресовані в різні відділи головного мозку.

Досліджуючи історичні аспекти впливу фізичних вправ і спорту на соціалізацію особистості Л. Огорелкова [19] виявила що позитивний вплив вправ на соціалізаційні процеси використовувався далеко в давнину. Зокрема, за допомогою фізичних вправ у дітей виховувалися такі якості, як наполегливість і воля, почуття колективізму, активність і організованість, сміливість а також психічний розвиток молодої людини.

Багато науковців велике значення в напрямку соціалізації особистості людини приділяють використанню у фізичному вихованні ігрового та змагального методів [11, 15, 31]. Як відзначають науковці, саме у процесі змагальної діяльності у молодій людині створюються можливості успішної самореалізації та самоствердження, формуються передумови та підґрунтя для їх загальної соціальної інтеграції. Також рухливі і спортивні ігри мають оздоровчий вплив, що в свою чергу позитивно відображається на психологічному стані молоді, відповідно і на психологічному здоров'ї.

Слушну думку висловив В. Мигалюк [15], згідно з якою, поєднання багаторазових повторень тренувальних вправ з демонстрацією фізичних вправ та їх вербального пояснення ефективно відображається на виробленні конкретних нескладних рухових навичок.

Надзвичайно корисний закордонний досвід щодо удосконалення соціалізаційних умінь і навичок для дітей з особливими потребами під час занять фізичною культурою і спортом. Так у Великій Британії велику увагу приділяють пошуку і подоланню бар'єрів у спілкуванні учнів з особливими освітніми потребами та звичайних учнів. Досягається позитивний результат за рахунок розробки спеціальних освітніх програм, впровадження індивідуальних критеріїв оцінювання, подолання певних бар'єрів у навчанні на уроках з фізичної культури за рахунок використання спеціального інвентарю, окремої літератури і спеціальних засобів зв'язку. Окрім того велика увага приділяється максимальній мобілізації всієї сенсорної системи учня і його попереднього рухового досвіду. Це допомагає максимальній активізації здобувачів освіти на заняттях з фізичної культури, сприяє кращому контролю власної поведінки, безпеці на заняттях тощо [34].

Позитивний вплив спорту на соціалізацію зазначив видатний український баскетболіст Олександр Волков. За словами видатного спортсмена спорт, будучи важливим соціальним чинником, пронизуючи усі рівні соціуму через вплив на основні сфери життєдіяльності суспільства. Зокрема, він впливає на суспільне становище, ділове життя, формує моду, ціннісні орієнтації, спосіб життя людини. Як висловився Олександр Волков, спорт в сучасному житті спроможний ефективно

протидіяти поганим звичкам та навалі дешевої культури. Автор проводить цікаву аналогію, порівнюючи спорт із клеєм, який скріплює та об'єднує всю націю, незалежно від віросповідань, політичних уподобань тощо.

Потужний соціалізуючий вплив спорту на суспільство можна продемонструвати на прикладі США, коли в 60 – ті роки спорт став національним захопленням, став прикладом для американської нації. Багато американців вважають спорт «Другою релігією» [38, 39, 40]. У країні панує думка, що заняття спортом це надійні капіталовкладення в себе у своє здоров'я. Адже коли працівник здоровий та фізично активний суттєво зростає працездатність, покращуються виробничі показники людини, зменшується обсяг часу, коли особа непрацездатна по причині захворювання. З іншої сторони люди, які займаються спортом, вони мають кращий настрій, відчуються більше позитивних емоцій, мають кращі стосунки у сімейних відносинах тощо.

Серед важливих чинників, що впливають на популярність спорту серед населення, це активні пропаганда, реклама та популяризація масового спорту, здорового і активного способу життя через різні канали засобів масової інформації, зокрема: телебачення, соціальні мережі, радіо, виставки та презентації тощо. Саме через потужну інформаційну підтримку спорт, фізкультурно-оздоровчі заняття вважаються не лише серед американського суспільства а також у багатьох інших країнах як невід'ємна складова культури життєдіяльності.

Окрім багатьох соціальних якостей спорт також сприяє формуванню у людей важливих соціальних цінностей, таких як рівність усіх людей, які займаються спортом на успіх у змагальній діяльності, рівність шансів на перемогу, прагнення бути першим, спрямування зусиль на перемогу не лише над суперником, також над собою. Спорт це величезний мотиваційний спосіб повірити у себе у власні сили. Інколи спорт вимагає приносити значні затрати, як фізичні так і психологічні задля досягнення омріяної мети. Дуже часто уроки та тренування, які були засвоєнні у дитинстві досить відчутно допомагають у подальшому дорослому житті. Багато спортсменів наголошують, що саме спорт допоміг їм стати успішними людьми.

Окрім вказаних вище соціальних якостей спорт допомагає сформувати ще одну важливу якість, це вміти розраховувати на самого себе, на свої можливості. В свою чергу віра в себе супроводжується вихованням таких якостей, як працьовитість, воля, честолюбство, терпіння та ініціатива.

Ефективність формування соціалізаційних якостей в значній мірі залежить від того наскільки збігаються цінності особистості із суспільними цінностями. Тобто наявний тісний зв'язок між цінностями суспільства: демократія, свобода, індивідуалізм, рівність, патріотизм, дружба, співпраця, змагання, самоповага, гуманізм і особистісними цінностями.

Водночас визначаючи позитивний вплив спорту на соціалізацію важливо відмітити і негативні риси сучасного спорту. Так, погоня за медалями, жертвування усім заради перемоги, прагнення вибороти чемпіонство будь-якою ціною, призвело до таких негативних явищ, як вживання фармакологічних засобів, використання допінгу у спорті, інколи до випадків жорстокості та насильства. Одна із причин, що призводять до викривлення гуманних і соціальних цінностей це значна комерціалізація спорту. Боротьба за великі матеріальні цінності інколи відбувається з використанням таких негативних явищ, як підкуп, обман, договірні матчі тощо. Ще одним явищем притаманному сучасному часу є поширення азартних ігор пов'язаних із спортивними подіями. На сьогодні існує ціла мережа букмекерських контор, ігрових центрів та клубів, де громадяни роблять ставки на перемогу того чи іншого спортсмена або спортивної команди. Частими є випадки, коли люди мають залежність до ігор на гроші, втрачають грошові заощадження, а це в свою чергу призводить до погіршення взаємовідносин між людьми, іноді до руйнації сімейних відносин тощо.

Саме зважаючи на це важливими є популяризація та пропаганда здорових соціальних цінностей, поширення ідей Олімпізму, розвиток гуманних цінностей і ідеалів спорту.

Часто у спорті використовують класифікацію соціалізації спортсмена, пов'язану із етапами формування його спортивної кар'єри. Так, запропоновано виділяти наступні стадії соціалізації:

- включення людини до спортивної діяльності;
- заняття в дитячому та юнацькому віці різними видами спорту;
- перехід із аматорського виду спорту у професійний;
- завершення спортивної кар'єри та перехід до іншої сфери життєдіяльності.

Зазвичай перші стадії соціалізації через спорт відіграють велике значення у житті молодшої людини. Перш за все, це формування нових інтересів, перебудова ціннісних орієнтацій, зміна кола спілкування, входження у новий колектив. Подальші заняття у спортивних секціях, поява перших перемог і поразок сприяють формуванню спортивного характеру. Учасі у навчально-тренувальних зборах, часті переїзди на змагання, нові знайомства з іншими спортсменами формують у особи новий соціальний досвід, розкривають нові цінності та орієнтації, впливають на засвоєння нових зразків поведінки та соціальних установок.

Великий вплив на формування соціальних якостей відіграють співпраця та взаємовідносини із тренером і спортсменом, іншими учасниками змагальної діяльності (лікарі, менеджери, масажисти тощо).

Узагальнюючи вищезазначене можемо підкреслити, що спорт має величезний вплив на соціалізацію особистості. Для нього є доступним розв'язання цілого кола завдань, від зміцнення здоров'я, відлучення від шкідливих звичок, поганого впливу вулиці, до задоволення попиту на здоровий спосіб життя, активну рухову діяльність, отримання емоційного задоволення від видовищної змагальної діяльності тощо.

Висновок до першого розділу

1. Соціалізація є невід'ємним та вкрай важливим явищем у житті людини, що відображається через процеси входження людини до соціального середовища, засвоєння людиною соціальних впливів, залучення до системи соціальних зв'язків, набуття людиною системи норм і цінностей, надбання соціального досвіду, ефективне функціонування як повноправного члена суспільства тощо. Соціалізація не має сталих термінів протікання та триває у процесі усього життя. Соціалізація

складається з різних етапів, фаз, стадій для кожної з яких характерні певні властивості її протікання.

2. Соціалізаційні процеси обумовлені низкою факторів які можна поділити на групи: мегафактори, макрофактори, мезофактори, мікрофактори. До важливих механізмів соціалізації відносять: наслідування, пристосування, ідентифікація та відокремлення, імпрінтинг, екзистенціальний натиск, рефлексія. Великий соціалізуючий вплив мають включення людини до певних соціальних груп, організацій, клубів. На соціалізацію особистості вагомий вплив також здійснюють засоби масової інформації (Інтернет, телебачення, радіо).

3. Спорт як особливе суспільне явище має значний соціалізуючий вплив через актуалізацію наступних передумов: прагнення до досконалості (гарний зовнішній вигляд, добрий фізичний розвиток), спільна рухова активність, адаптація до оточуючих умов середовища, позитивний емоційний фон на заняттях, удосконалення психологічних якостей (впевненість у собі, покращення самооцінки).

РОЗДІЛ 2

2.1 Спортивні ігри і соціалізація особистості спортсмена

Спортивні ігри відносяться до особливої категорії видів спорту, які відрізняються від інших багатьма ознаками. Спортивна гра – це протисторова двох сторін, яке відбувається в межах правил і спрямоване на здобуття переваги, що оцінюється за кількістю досягнень обумовленої мети гри [8].

Так, спортивні ігри можна розглядати, як різновид рухливих ігор де спортсмени поділяються на команди. Гра відбувається переважно з використанням спеціального спортивного інвентарю (м'ячі, шайби, волани, шари, шарики тощо).

Як зазначає М. Носко [18]) ігрова діяльність як обов'язкова складова будь-яких спортивних ігор постійно супроводжує людину майже все його життя. Характерними рисами ігрових видів спорту є рухова активність, постійний високий емоційний фон як під час тренувань так і у процесі змагальної діяльності, постійно змінюючі рухові дії, планування та моделювання різних ігрових ситуацій, необхідність приймати рішення у короткий проміжок часу тощо. Ці обставини призводять до підвищеного інтересу до спортивних ігор з боку учнівської та студентської молоді.

До специфічних ознак спортивних ігор відносимо наявність активної протидії суперника, що вимагає постійно реагувати на це швидкою зміною реалізації плану ігрових дій, стратегією поведінки на полі, не лише окремого гравця, а і всієї команди. Окрім того запорукою успіху вважаємо швидкість реагування на виникаючі ігрові ситуація, швидка оцінка ігрової ситуації та прийняття оперативних та адекватних рішень в надзвичайно короткі проміжки часу.

Далі визначимо найбільш важливі особливості спортивних ігор, які мають вплив на соціалізацію особистості. Як зазначалося вище, у спортивних іграх змагання та суперництво відбувається між окремими командами. Саме належність до однієї команди є потужним соціалізуючим елементом. Так, окрім

дотримання відповідних правил та норм поведінки у команді усі гравці об'єднані однією головною спільною ідеєю – здобути перемогу. Зазвичай перемоги виборюються не одним учасником команди а спільною і злагодженою взаємодією усіх гравців команди. Ця обставина вимагає від усіх гравців бути відповідальними та дисциплінованими, чітко дотримуватися встановлених у команді норм і правил.

Як зазначає Т. Вознюк [8] величезне значення ігрових видів спорту полягає в їх соціальній інтеграції. Спортивна гра автором розглядається, як соціальна форма організації спільної діяльності, яка має спрямування на досягнення загальної мети. В свою чергу, колектив гравців кожної команди являє собою окремо взяту соціальну мікросистему зі своїм унікальним розподілом ролей та особливим характером взаємодій і взаємовідношень між учасниками.

Окрім загальної співпраці і взаємодії у кожній ігровій команді в залежності від видів спорту усі гравці поділяються на окремі ігрові амплуа. В залежності від амплуа спортсмени можуть виконувати ролі: нападників, захисників, лінійних гравців, воротарів тощо. На відміну від загальної командної роботи спортивні амплуа ставлять перед гравцями додаткові завдання. Так, кожен гравець повинен у команді здійснювати конкретну роботу, виконувати специфічні завдання, від яких у підсумку залежить кінцевий результат гри.

Характерною особливістю ігрових видів спорту є наявність розроблених правил гри. Правила гри являють собою нормативний документ, який регламентує поведінку і спортивні дії гравців під час матчу, характер і правила їх взаємодії, формує правове поле для проведення змагань між різними командами тощо. Обов'язковість дотримання затверджених правил з видів спорту усіма учасниками змагальної діяльності також посилює соціалізаційні процеси. Поряд із правилами, нормами поведінки під час спортивних ігор у кожному ігровому виді спорту окреслено перелік помилок і порушень, за які на гравців накладаються різні дисциплінарні стягнення та покарання.

Яскравою рисою, яка відрізняє ігрові види спорту від циклічних видів це низька регламентація рухових дій та технічних елементів. Кожен гравець має

можливість проявляти індивідуальну технічну майстерність, демонструвати різні рухові фінти, формувати свою індивідуальну манеру та стиль гри. В сукупності це стає підґрунтям спортивної майстерності та в загальному підвищує результативність командної гри.

Ще однією важливою рисою притаманною ігровим видам спорту є високий рівень емоційного стану як на тренуваннях так і на змаганнях. В свою чергу емоційність ігрових ситуацій полегшує проблему виконання значних за обсягом фізичних навантажень, а різноманітність рухової діяльності, техніко-тактичних дій на ігрових майданчиках, їх виконання в обмежений проміжок часу ставить великі вимоги до рівня розвитку фізичних якостей [18].

Окрім загальнокомандної роботи спортивні ігри також відрізняються значною популярністю і підтримкою серед вболівальників. Серед причин великої популярності серед населення відзначаємо їх доступність та відсутність значних затрат на інвентар та облаштування ігрових майданчиків. Якщо для спорту високих досягнень необхідно облаштування відповідних спортивних споруд із належним покриттям, дренажно-водозливної системою (при потребі), то для спортивних ігор масового спорту та використання його в якості рекреації для організації зазвичай достатньо мінімум обладнання, відкриту площину, розмітку, спортивний інвентар.

Спортивні ігри є пріоритетними програмами у спортивних трансляціях на телебаченні, у засобах масової інформації, в мережі Інтернет. Змагання з ігрових видів спорту це потужне спортивне видовище. Висока емоційна напруга, неможливість наперед точно передбачити результат гри, філігранна майстерність гравців, цікаві розіграші ігрових ситуацій доставляють насолоду тим, хто вболіває та слідкує за змаганнями. Підтвердженням великої популярності ігрових видів спорту серед населення є заповнення трибун спортивних арен десятками тисяч вболівальників.

Наведені дані підкреслюють великі можливості і важливість ширшого застосування спортивних ігор у процесі соціалізації різних верст населення.

Водночас на теперішній час у світі культивується десятки різних ігрових

видів спорту. Одні види спорту такі як, футбол, гандбол, волейбол, хокей, баскетбол, регбі, водне поло, бадмінтон, теніс мають популярність по всьому світу практичну в усіх країнах. Окремі види спорту, зокрема американський футбол, пікелбол, бейсбол мають менше поширення і більше культивуються в окремих країнах. В той же час кожна спортивна гра має свою специфіку, свої особливі правила, окремий спортивний інвентар, унікальні традиції у підготовці спортсменів до участі у змагальній діяльності. Тому для вивчення впливу спортивних ігор на соціалізацію спортсмена варто підходити до кожного виду спорту окремо. В подальшому будемо акцентувати увагу на впливові занять у спортивній секції з волейболу на формування соціальних якостей спортсмена.

2.2 Прояви соціальних якостей у волейболі

Як і кожна спортивна гра волейбол має своє характерні особливості. Тривалість гри як правило коливається в межах 1,5 – 2 години. При цьому весь цей час на ігровому майданчику насичений великою кількістю різних рухових дій, які характеризуються раптовими і швидкими переміщеннями, чисельними стрибками і приземленнями, різкими випадками і падіннями тощо [18]. Для максимальної реалізації ігрових дій гравець повинен володіти відмінною фізичною підготовленістю, водночас мати інші психофізіологічні властивості, такі як: спостережливість, різні параметри уваги, швидку просту і складну моторну реакцію, об'єм полю зору тощо [4].

Окрім індивідуальних якостей для волейболу характерна значна командна робота. Саме наявність командною гри, на наш погляд, найбільше впливає на формування соціальних навичок.

Серед важливих соціальних рис, притаманних грі у волейбол, відмічаємо – зіграність. Як показує практика найбільших успіхів у змагальній діяльності досягають команди у яких гравці не лише намагаються правильно виконувати свої рухові завдання, а злагоджено взаємодіють, постійно підтримують та страхують один одного, врешті решт прагнуть буди частиною однієї цілісної команди. Саме активна взаємодія із гравцями своєї команди стає запорукою досягнення перемоги

над суперником. Підтвердженням цим словам є чисельні випадки із змагальної практики, коли перемогу здобуває команда, яка за індивідуальними показниками спортивної майстерності відстає від супротивника, проте володіє високою зіграністю гравців, та відмінною командною взаємодією.

Не зважаючи на певну універсальність в ігрових видах спорту, коли будь-який гравець команди може виконувати різні ролі і функції на ігрових майданчиках у волейболі в останні часи все більше проявляється розподіл ролей за ігровими амплуа.

У волейболі цінується універсальність гравців через те, що в ході гри вони змінюють свої позиції. Але останнім часом спостерігається суворий розподіл за «спеціалізацією». Особливо це стосується ліберо та сполучних. Але, давайте про все по порядку.

Так у професійній команді волейболістів можна виділити кілька гравців, які відрізняються за функціональними ігровими діями, зокрема: діагональний, зв'язуючий, ліберо, центральний блокуючий, догравач.

Серед основних технічних дій діагонального гравця є проведення атаки з 4 зони та здійснення блокування. Також часто гравець допомагає сполучному, може доєднуватися до подачі, зайнявши позицію у першій зоні. Для таких гравців важливо мати високий зріст та потужний високий стрибок.

До основних завдань зв'язуючого належить передача пасу нападаючому гравцю, а також при можливості виконання блокування нападаючого удару суперників. Як правило такий гравець не бере участі у нападі, проте від нього у значній мірі залежить виконання нападаючого удару іншим гравцем, що проводить атаку.

На відміну від попередніх гравців найголовніші завдання ліберо є допомога у захисті та прийомі м'яча. Під час першого прийому ліберо повинен передати м'яч зв'язуючому гравцю. Інколи у критичних ситуаціях ліберо виконує функції страхувальника та може виконувати передачу м'яча замість зв'язуючого. Ліберо дозволяється вдягати спортивну форму іншого кольору відмінну від гравців своєї

команди. Також як правило ліберо не бере участі у нападі та переважно знаходиться на задній лінії.

Центральний блокуючий найбільшу увагу спрямовує на виконання силової подачі, виконання блоку та проведення атаквальних дій першим темпом. Переваги мають ті гравці, які відрізняються швидкою реакцією та високим зростом.

Більш універсальним гравцем у волейболі є догравач. Він за функціональними обов'язками може брати участь і у прийомі, і у блоці та виконувати атакуючі дії. Догравач також може допомагати ліберо у захисті, виконувати точні передачі перед атакуючими діями.

Не зважаючи на наявну специфіку та окремі ролі на ігровому майданчику важливо щоб кожен гравець при необхідності міг замінити товариша по команді, виконати будь-який технічний елемент: прийом, подачу, передачу, виконати блок або нападаючий удар.

Ця злагоджена взаємодія на ігровому майданчику створює свій окремий соціальний мікроклімат у команді, допомагає гравцям розуміти одне одного, розробляти наперед нові технічні та тактичні дії тощо.

Однією із важливих якостей професійної команди волейболістів на думку Ю. Теслицького [33] є психологічна сумісність. Як зазначалося вище в межах виконуваних обов'язків у процесі безпосередньої взаємодії гравців у членів волейбольної команди утворюється певна система відносин та зв'язків. Команди, які відрізняються вищою згуртованістю водночас характеризуються конвергентним типом взаємовідносин у колективі. Чим більше зрілою і професійною є команда, тим вищі і більш організовані існують відносини між членами команди.

Не зважаючи на відносну схожість та рівність усіх гравців у команді формується певна ієрархічна структура, коли у ній кожен гравець займає окреме місце. Визначення місця та положення гравця у команді залежить від багатьох чинників, зокрема від успішності його ігрової діяльності, власної самооцінки, індивідуальних психологічних рис, зовнішнього вигляду, загальної культури тощо.

Так, практично у кожній ігровій команді є особи, які мають вищий авторитет, користуються більшими симпатіями та повагою серед своїх товаришів [29].

В залежності від ролі та соціального положення в колективі Ю. Теслицький [33] виділив чотири соціально-психологічні типи волейболістів; лідер; спортсмени, які мають переваги; небажані спортсмени, ізольовані спортсмени.

Відмінними рисами лідера є наявність авторитету, довіри і підтримки з боку усіх або більшості членів команди. Спортсмени з перевагами мають позитивні відносини та зв'язки з більшістю членів власної команди. Відповідно небажані спортсмени відрізняються малою кількістю позитивних зв'язків із членами своєї команди. Зі спортсменами, з якими ніхто не хоче спілкуватися, відносять до ізольованих членів спортивного колективу.

Серед критеріїв, які вказують на психологічну сумісність, Ю. Теслицький [33] запропонував використовувати емоційну задоволеність відносинами спортсмена з партнером. Як показують дослідження у психологічній сумісності важливими чинниками є наявність однострумків, виокремлення окремих підгруп на основі спільних психологічних якостей особистості, схожих поглядів, мети та інтересів тощо.

В. Ляшенко [13] досліджуючи соціальні якості спортсменів волейболістів особливу увагу приділили формування командної психологічної згуртованості. Серед складових психологічної згуртованості автором виділено конформність. Найбільше конформність у волейбольній команді проявляється у випадках, коли спортсмен змінює свої погляди, змінює поведінку та погоджується із позицією більшості членів своєї команди. Одна із головних причин погодження із позицією більшості, це боязнь того, що власною поведінкою, спортсмен може викликати негативну реакцію з боку членів своєї команди. Загалом гравець з власною думкою намагається згладити розбіжності через відмову від своїх переконань, установок, погодження та прийняття загальноприйнятих у групі стереотипів поведінки.

Дослідження показали, що більшості спортсменів волейболістів притаманна конформна поведінка. Так, гравці надають перевагу збереженню членства у

колективі, через компенсацію своїх окремих якостей або поглядів, які йдуть в розріз із загальноприйнятими у групі, на користь більшості. Ті гравці, які не здатні пристосуватися до умов нових колективів вимушені залишати групу та шукати іншу, де якість будуть терпіти.

Караулова С.І, Олійник І.С., Олійник М.О. [23] провели дослідження, в яких здійснили аналіз морально-психологічного клімату в ігрових командах з волейболу. На підставі експериментальної роботи автори встановили що волейбольні колективи відрізняються сприятливою атмосферою у групі. Спортсменам – волейболістам притаманний бадьорий, життєрадісний тип поведінки. Загалом волейболістам подобається бути разом у команді. В свою чергу успіхи та невдачі товаришів по команді викликають співпереживання. В цілому дослідження показали що морально-психологічний клімат у команді волейболістів, міжособистісні відносини та взаємодія знаходяться на достатньо високому рівні [20].

Надзвичайно цінними, на наш погляд, є дослідження О. В. Юденко, О. В. Омельчук, Є. В. Тімошина, В. В. Мельничук [6], які виявили велику користь застосування адаптивного волейболу для військовослужбовців із наслідками бойових травм. Дані дослідження набувають ще більшої цінності у умовах війни з Росією, під час якої кількість людей, які отримали бойові травми суттєво зросла.

Так, авторами доведено, що застосування адаптивного волейбол (волейболу сидячи) допомагає особам із ураженнями опорно-рухового апарату покращити власну рухову активність, сприяє подоланню скутості у спілкуванні, знаходженню нових друзів та однодумців. Тренування і змагання серед рівних допомагає травмованим військовослужбовцям покращити реалізацію себе у соціумі, сприяє адаптації до нових умов життя. Загалом заняття адаптивним волейболом також позитивно відображається і на проведенні інших реабілітаційних заходів для травмованих осіб.

Як зазначають автори заняття адаптивним волейболом є потужним засобом повернення постраждалих військових до активного життя; заняття спортом це

спосіб формування впевненості у собі на протигагу безпорадності. Більше того, залучення поранених військових до активної спортивної діяльності через заняття адаптивним волейболом є чудовий приклад для інших військовослужбовців, які захищають нашу країну, підвищення мотивації та впевненості у тому, що вони не залишаться наодинці, навіть у випадку травмувань внаслідок поранень.

Підсумовуючи можемо відмітити що волейбол як спортивна гра має величезний вплив на процеси соціалізації. Доступність і популярність, видовищність, позитивний вплив на здоров'я людини об'єднує навколо величезну кількість людей як в якості аматорів, спортсменів – професіоналів, шанувальників активного способу життя так і значної аудиторії шанувальників цього виду спорту глядачів та вболівальників. Загалом зайняття волейболом сприяють формування в особистості низки важливих якостей, які мають позитивне значення у соціалізації.

Більше того в умовах карантинних обмежень, викликаних пандемією Ковіду, після карантинний період заняття у спортивних секціях набувають ще більшого значення адже дозволяють людям швидше вернутися до здорового соціального спілкування. Позитивний вплив ігор у волейбол у соціальному контексті також доведено на прикладі військових, зокрема тих, хто отримав бойові травми. Ця обставина має велику користь в умовах російської агресії, внаслідок якої тисячі українських захисників потребують соціальної підтримки. Саме гра у волейбол (адаптивний волейбол) для поранених військових сприяла б швидшому поверненню до звичайного життя, відновлення соціальних зв'язків тощо.

2.3 Методи та організація дослідження соціальних якостей

Водночас заняття у спортивній секції волейболу сприяють розвитку різних якостей, які сприяють соціалізаційним процесам особистості. В подальших наших дослідженнях зупинимося на частині з них, зокрема: активність особистості, свобода вибору, розуміння інших, відповідальність, дисциплінованість, самоаналіз власних дій, толерантність до невизначеності.

Означені якості торкаються різних сторін особистості, зокрема розкривають суб'єктність, стиль саморегуляції поведінки, рефлексивність та самовідношення. Ці якості мають велике значення у процесах соціалізації. Зупинимось більш детально на них та методиках їх оцінювання у нашому дослідженні.

За визначенням О. Постолювської [26] суб'єктність розвивається через здатність індивіда до соціальної дії, адекватного усвідомлення навколишньої дійсності й себе у ній. Завдяки цьому людина стає активним стратегом своєї діяльності, розрізняючи власні реальні мотиви, а не ті, які нав'язуванні зовні. Серед важливих показників суб'єктності розглянемо: активність, свободу вибору, власну унікальність та розуміння інших.

Під активністю особистості розуміють особливий вид діяльності, що відрізняється інтенсифікацією таких своїх характеристик як: цілеспрямованість, мотивація, усвідомленість, володіння способами і прийомами дій, емоційність тощо [12]. На заняттях з волейболу неможливо досягти позитивних результатів без наявності мотивації до боротьби, бажання перемогти. Водночас гравець не лише має бути позитивно мотивований, а і здатний виконувати різні технічні елементи, ефективно діяти на ігровому майданчику тощо.

Свобода вибору описує можливість та автономність особи виконати певну дію з двох і більше альтернатив. Ця якість надзвичайно важлива для волейболу. Не зважаючи на наявні окремі тактичні схеми гри, послідовність певних технічних елементів під час гри постійно виникають ігрові ситуації, коли гравець повинен самостійно приймати рішення. Зокрема, кому передати м'яч, в який сектор спрямувати м'яч при подачі, яке зайняти положення під час подачі суперників. Кожен гравець команди повинен відчувати свободу власних дій, що допомагає діяти більш творчо, приймати нестандартні рішення.

Розуміння інших – важлива якість особистості, яка сприяє покращенню спілкування, взаємодії з іншими людьми. Від того наскільки людина розуміє партнера, причини його дій чи поведінки, буде залежати правильність прийнятого рішення. Насправді більшість конфліктів між людьми виникають внаслідок непорозумінь один одного. Небажання дослухатися до

співрозмовника, зрозуміти його мотиви стають серйозним бар'єром у спілкуванні та взаємодії між людьми.

Під час гри у волейбол така якість як розуміння інших має також вагомe значення. Від того, наскільки вдається зрозуміти партнера по команді, можна наперед прогнозувати які технічні дії краще виконати на ігровому майданчику. Більше того високопрофесійним командам вдається розуміти один одного не застосовуючи мовлення, а більше орієнтуватися на емоційні прояви поведінки, жестикуляцію тощо. Варто відмітити, що у волейболі важливо не лише розуміти партнерів по команді, а також намагатися розуміти суперників, передбачати їхні дії.

Для визначення якостей: активності особистості, свободи вибору та розуміння інших використовуємо методику О. Волковою за нашою інтерпретацією (дивись додаток А). Для визначення цих якостей необхідно дати відповіді по 11 запитань по кожній із якостей. Усі питання оцінюються від 0 до 1 бали відповідно із ключем. Низький рівень кожної якості суб'єктності становить від 0 до 5 балів. Середній рівень знаходиться в діапазоні від 5,5 до 8 балів. Значення в межах від 8,5 до 11 балів характеризує високий рівень прояву якості активності.

Наступна важлива якість, яка сприяє соціалізації особистості це відповідальність. О. Охріменко, Т. Іванова [24] визначили відповідальність особистості через соціальне явище, яке являє собою добровільне та свідоме виконання, використання і дотримання суб'єктами суспільних відносин, приписів, соціальних норм, а у випадку їхнього порушення – застосування до порушника заходів впливу, передбачених цими нормами.

Відповідальність у спортивній грі волейбол також сприяє формуванню соціалізації особистості спортсменів. Так, відповідальність може проявлятися на індивідуальному рівні, коли кожен гравець несе відповідальність за власні дії, за правильність виконання технічного елемента. Під час кожної гри перед кожними спортсменом тренер ставить індивідуальні завдання. Ефективність та результативність виконання індивідуальних завдань у значній мірі обумовлюється сформованістю відповідальності у спортсменів.

Якість «відповідальність» будемо оцінювати за тестом «Експрес діагностика відповідальності» В. Прядеїн за нашою інтерпретацією (дивись додаток Б). Рівень відповідальності вимірюється на основі оцінювання 12 тверджень. Усі твердження оцінюються в межах від 1 до 7 балів. Сума балів в межах від 60 до 84 вказує на високій рівень відповідальності. Середній рівень відповідальності відповідає балам від 37 до 59. Для низького рівня відповідальності належать межі від 12 до 36 балів.

Наступна якість особистості, яка відіграє важливу роль у соціальному житті людини є дисциплінованість. Усе наше громадянське суспільство взаємодіє між собою, працює, спілкується при цьому орієнтується на загальноприйняті норми, інституції суспільства, правила поведінки. Саме дотримання встановлених принципів і норм дозволяє усім людям поважати права і свободи інших, їх гідність та честь. В цих умовах дисциплінованість є одна із ключових якостей особистості, оскільки допомагає бути законослухняним громадянином, сприяє регулювати власну поведінку згідно встановлених правил.

Зважаючи на вищесказане гра у волейбол також має велике значення щодо виховання дисциплінованості. Необхідність дотримуватися правил гри, виконання чітко регламентованих функцій та технічних елементів покладених на конкретні спортивні амплуа. Також дисциплінованість важлива і у спілкування спортсменів із тренерами. Часто перемогу дістає та команда, яка була більш дисциплінованою, витримала повністю покладені на нею настанови тренера, допускала менше порушень на ігровому полі тощо.

Визначення соціальної якості «дисциплінованість» будемо визначати за опитувальником «Дисциплінованість» (розробник Н. Воротнікова за нашою інтерпретацією. Дана якість розраховується на основі 7 тверджень. Кожне твердження потрібно оцінити за семибальною шкалою. Результат від 7 до 20 балів відповідає низькому рівню. Середній рівень дисциплінованості має значення від 21 до 34 балів. Високий рівень характеризується сумою балів від 35 до 49.

Поряд із дисциплінованістю надзвичайно корисною дією є аналіз власних дій. Загалом самоаналіз є потужний механізм контролю власної поведінки. Під час

розгляду власних дій людина не просто переглядає, чи згадує свої дії, а і намагається провести аналіз пережитого. Важливо під час аналізу звертати увагу на помилки, знаходити певні недоліки з тим, що у майбутній діяльності намагатися максимально їх уникати. Самоаналіз власних дій це приклад зворотнього зв'язку із самим собою. Людина, яка спроможна аналізувати свою діяльність, безперечно здатна до удосконалення, професійного зростання тощо.

У спортивних іграх самоаналіз власних дій є обов'язкова складова успіху спортивної команди. Самоаналіз дій може відбуватися на будь-яких етапах тренувальної і змагальної діяльності. Особливо корисним є спільний перегляд командою зіграної гри. Виявлення не лише слабких епізодів, програшних технічних елементів гри а також визначення сильних сторін проведеної гри, знаходження і поширення позитивного досвіду ефективної гри, визначання кращих гравців тощо.

Для визначення соціальної якості «самоаналіз власних дій» скористаємося опитувальником рефлексивності А. Карпова інтегрований нами. Для встановлення рівня якості потрібно надати відповідь на 27 запитань. По кожному із запитань використовуємо семибальну шкалу. Низький рівень становить від 27 до 113 балів; середній знаходиться в межах від 114 до 139 балів; високому рівню відповідають межі від 139 до 189 балів.

Серед характерних ознак спортивних ігор, зокрема гри у волейбол, є низька регламентації рухових дій. Наперед неможливо окреслити усі можливі технічні елементи та рухові дії. Кожного разу відбувається нових оригінальний розіграш м'яча. Щоразу гравцям однієї та іншої команди приходится намагатися передбачати дії товаришів по команді так і супротивників. Гравці щоразу стикаються з новим невідомими ситуаціями, під час яких потрібно у короткі терміни приймати швидкі, миттєві рішення. В цьому випадку надзвичайно важливою якістю особистості спортсмена є спокійне відношення до невідомих ситуацій, впевненість у своїх діях, готовність ефективно виконати технічний елемент при будь-якій ігровій ситуації. Виходячи із цього у нашій

роботі є необхідність дослідити таку якість як толерантність до невизначеності.

Дослідження «толерантності до невизначеності» проведемо за методикою S. Budner, інтегрованою нами. Загальний рівень толерантності до невизначеності встановлюється за допомогою оцінювання 16 стверджень. По кожному із стверджень потрібно дати оцінку від 1 до 7 балів. Так, загальний результат прояву толерантності до невизначеності знаходиться в межах від 16 до 112 балів. Для оцінювання використовуємо наступну шкалу: низький рівень 16 - 50 балів; середній рівень 51 - 70 балів; високий рівень 71 - 112 балів.

Окресливши основні якості особистості, які є важливими у процесах соціалізації, проведемо педагогічний експеримент у ході якого виконаємо емпіричне дослідження направлене на виявлення впливу формування соціальних якостей засобами гри у волейбол.

Особами, які виступили в якості обстежуваних були обрані здобувачі вищої освіти, які навчалися на першому курсі. Відповідно до навчальних планів на першому курсі у всіх студентів Хмельницького національного університету передбачено вивчення дисципліни «Фізичне виховання і основи здоров'я». Водночас зважаючи на особливості організації дисципліни у Хмельницькому національному університеті усі студенти розподіляються на окремі групи.

Одна частина відвідує групи підвищення спортивної майстерності з різних видів спорту та відвідує навчально-тренувальні заняття у другій половині дня, інші студенти відвідуються заняття з фізичного виховання і основи здоров'я згідно із розкладом та поділяються також на групи із різними спрямуваннями. Частина студентів відвідує спортивні спеціалізації, які вдалося створити відповідно до уподобань здобувачів вищої освіти, інша частина відвідує заняття фізичного виховання і основи здоров'я у групах загальної фізичної підготовки.

На відміну від груп підвищення спортивної майстерності, де студенти займаються фізичними вправами два рази на тиждень, у звичайних групах фізичне виховання і основи здоров'я проходить лише раз на тиждень. Окрім того

величезна відмінність змісту проведення даних занять. У групах загально-фізичної підготовки надається перевага всебічному гармонійному розвитку здобувача вищої освіти, його оптимальній руховій активності. Відповідно цінність занять зростає із використанням великої кількості різних фізичних вправ всебічної спрямованості (гімнастичні вправи, бігові вправи, стройові, вправи для розвитку різних фізичних якостей, формування правильної постави тощо. То у групах підвищення спортивної майстерності з різних видів спорту переважають фізичні вправи, які тісно пов'язані із спортивною спеціалізацією. Ці вправи постійно повторюються від заняття до заняття для того щоб удосконалити спортивні навички з виду спорту.

Проте зважаючи на тему нашого дослідження більший інтерес для нас має ігрові види спорту з точки зору командної гри. На відміну від груп загально-фізичної підготовки, де у змісті навчання переважають індивідуальні методи та форми проведення заняття, то у групах підвищення спортивної майстерності на перше місце постає командна гра, тісна взаємодія між учасниками команди. Ця головна відмінність для нас стала ключовою обставиною у процесі формування контрольної і експериментальної групи.

Так, до складу контрольної групи увійшли здобувачі вищої освіти, які за станом здоров'я віднесені до основного медичного відділення, та відвідували заняття з фізичного виховання і основ здоров'я у групах загальної фізичної підготовки. Загальна чисельність здобувачів вищої освіти склала 28 осіб незалежно від статі.

Охарактеризуємо зміст занять з фізичного виховання і основ здоров'я, які проводилися у групах загальної фізичної підготовки. Незалежно від виду групи кожне заняття з фізичного виховання і основ здоров'я складалося із трьох частин: підготовчої, основної та заключної.

В кожне підготовче заняття включалися загально-розвиваючі вправи, вправи для ходьби, вправи для бігу, переміщення та стрибки. В залежності від змісту заняття в основній частині кожне заняття проходило по різному. Серед головних вправ, які використовувалися були вправи для розвитку фізичних якостей (сили,

витривалості, гнучкості, швидкості, спритності). Також добавлялися вправи на розвиток координації, влучності точності, вправи для формування правильної постави та покращення склепіння стопи, танцювальні елементи тощо. Особливу увагу приділяли укріплення м'язів м'язового корсету, як таких, що сприяють покращенню постави здобувачів вищої освіти.

На відміну від груп загально-фізичної підготовки у групах підвищення спортивної майстерності з волейболу понад 60 % навчального часу приділялося фізичним вправам пов'язаним із грою у волейбол, зокрема: подачі один одному та через сітку, передачі м'яча один одному, виконання нападаючих ударів та виконання блокування ударів суперника. Кожен із цих елементів має важливе значення для гри у волейбол. Удосконалення спортивних елементів відбувалося по парах, по троє, по четверо.

Окрім навчання та удосконалення технічних дій на кожному занятті проводилася двостороння гра між здобувачами вищої освіти. Кожного разу перед грою відбувався поділ на дві команди. Важливою особливістю проведення двосторонньої гри це був поділ, коли команди супротивників по силам були приблизно рівні. Коли вдається розділити на команди однакові за силою, ще суттєво підвищує змагальну діяльність. Ігри як правило тривають довше і напруженість гри занадто вище. В таких умовах набагато краще реалізуються соціальні командні якості гравців.

Для формування однакових команд застосовувався метод коли від кожної команди обирався капітан. Далі за жеребом та по черзі капітан обирає гравця до своєї команди із числа присутніх здобувачів вищої освіти. Після вибору першого гравця наступний вибір приймають рішення вже два гравця на чолі з капітаном, далі три і так далі, допоки команди не розподіляться на рівні за чисельністю групи. У випадку великої кількості студентів на навчально-тренувальних заняттях поділ відбувався на три групи. Відповідно спочатку обирали трьох капітанів і далі за жеребом по черзі обиралися наступні гравці.

Важливий соціалізуючий ефект мало встановлення додаткової мотивації до проведення заняття у групах підвищення спортивної майстерності з волейболу. До

дієвих мотиваційних чинників було проведення гри, визначення переможців та чемпіонів ігор, встановлення нагороди переможцям або покарання програвшим командам.

Так, серед можливим форм покарання програвших команд було прибирання спортивного інвентарю з ігрової зали, виконання групового завдання усією командою, наприклад присідання або стрибків. Важливо при цьому щоб вправа виконувалася усіма членами команди одночасно і разом. Досить зручно з точки зору командної роботи було присідання разом, поклавши руки на плечі сусідньому гравцю.

Загалом до експериментальної групи увійшло 24 здобувача вищої освіти, які займалися у спортивних секція з волейболу (незалежно від статі).

Далі охарактеризуємо порядок проведення та організації емпіричного дослідження. Зважаючи на те, що для отримання емпіричних даних нами було обрано педагогічний експеримент, зупинимось на основних організаційних особливостях проведення дослідження. До важливих компонентів педагогічного експерименту відносять наявність двох груп: контрольної і експериментальної. Виокремлення двох груп є вкрай важливою дією, оскільки дає можливість порівняти дві окремі вибірки та виявити наявні розбіжності у конкретних показниках, які викликані впливом досліджуваного фактору. В нашому випадку нас цікавить, як спортивна гра – волейбол впливає на формування соціалізаційних показників.

Другий важливий компонент педагогічного експерименту є його тривалість. Зазвичай тривалість педагогічного експерименту обирають таку, щоб досліджуваний чинник встиг поспливати на прояв певної якості, яка знаходиться в центрі нашого вивчення. В залежності від характеру і особливостей досліджуваних якостей тривалість може суттєво різнитися від кількох місяців до кількох років або десятиліть. Також обов'язковим елементом педагогічного дослідження є порівняння вихідних даних із кінцевими, причому окремо за контрольною та експериментальною групами. Виходячи від наших умов виконання кваліфікаційної роботи не було змоги спостерігати за змінами

соціалізаційних якостей тривалий час. Оскільки збір емпіричного матеріалу відбувається під час переддипломної практики, яка триває кілька тижнів. Тому в нашому дослідженні ми будемо орієнтуватися лише на кінцеві данні педагогічного університету.

2.4 Порівняльна характеристика соціальних якостей у волейболістів

Розглянемо порядок організації зрізу визначення рівня розвитку соціальних якостей, який було проведено в кінці листопада. Загалом педагогічний експеримент тривав неповних три місяці. Здобувачі вищої освіти з контрольної групи за період педагогічного експерименту відвідали 12 занять з фізичного виховання і основ здоров'я. У здобувачів вищої освіти віднесених до експериментальної групи кількість занять у групах підвищення спортивної майстерності склала 24 тренувань. Для отримання емпіричних даних усім учасникам педагогічного експерименту було роздано опитувальні листи, на які обстежувані мали надати відповіді. Важливою передумовою якісного проведення емпіричного експерименту було прохання до здобувачів вищої освіти надавати відверті та правдиві відповіді, не намагатися прикрашати результати опитування. Результати емпіричного вимірювання рівня розвитку соціальних якостей у контрольній і експериментальній групах представлено у таблиці 2.1.

Проведемо аналіз отриманих результатів. Як ми бачимо за усіма показниками отримані данні, які суттєво різняться за величиною значень між собою. Проте здійснювати порівняння їх між собою буде групою помилкою, оскільки усі якості мають різні шкали вимірювань. Зважаючи на це далі будемо у своїй роботі орієнтуватися на рівні прояву тих чи інших показників.

Дивлячись на результати вимірювань соціальних якостей можемо вказати про те, що переважна більшість якостей за рівнем прояву мають середній рівень. Лише показники «Свобода вибору» 8,52 та відповідальність 61,13 в

експериментальній групі попали у групу показників з високим рівнем прояву якості (див. табл. 2.1).

Відсутність низьких результатів за якостями, що характеризують соціалізаційні процеси, свідчить про те, що у закладах вищої освіти навчаються студенти, які вже пройшли певні етапи на шляху соціального становлення. Здобувачі вищої освіти мають достатній потенціал для того, щоб взаємодіяти один з одним, комунікувати, налагоджувати зв'язки та співпрацювати. Це надзвичайно важливо для навчання та здобуття професії.

Таблиця 2.1

Результати емпіричних вимірювань соціалізаційних якостей у здобувачів вищої освіти у контрольній і експериментальній групах

Показник (соціалізаційна якість особистості)	ЕГ 24 особи	КГ 28 осіб	відхилення	діапазон
Активність особистості	7,66	7,12	0,54	(0 – 11)
Свобода вибору	8,52	8,17	0,35	(0 – 11)
Розуміння інших	8,11	8,07	0,04	(0 – 11)
Відповідальність	61,13	54,48	6,65	(12 – 84)
Дисциплінованість	31,16	27,25	3,91	(7 – 49)
Самоаналіз власних дій	125,88	123,1	2,78	(27 – 189)
Толерантність до невизначеності	66,79	65,8	0,99	(16 – 112)

Водночас ефективність навчання, якість здобуття професійних умінь і навичок, здатність досягати високих результатів на шляху професіоналізації особистості, саморозвитку і самовдосконалення в значній мірі залежить від рівня розвитку соціалізаційних якостей.

Тому в подальшому звернемо більшу увагу на аналізі відмінностей між показниками розвитку соціальних якостей контрольної та експериментальної груп (див. табл. 2.1). Для виявлення відмінностей проаналізуємо результати відхилень

між середніми значеннями за показниками соціалізаційних якостей у контрольній та експериментальній групах. Перш за все можемо відмітити, що за усіма показниками середні значення соціалізаційних якостей у здобувачів вищої освіти, які займаються у спортивній секції з волейболу, вище ніж у решти студентів, які відвідують звичайні заняття з фізичного виховання. Проте за такими якостями як «Активність особистості», «Свобода вибору», «Розуміння інших» та «Толерантність до невизначеності» виявлені несуттєві відхилення (від 0,04 до 0,99).

Водночас за окремими показниками було встановлено суттєві збільшення. Так, за показником «Самоаналіз власних дій» середній рівень зріс на 2,78. Це збільшення можна пояснити тим, що у волейболі значна увага приділяється аналізу технічних дій гравців, якості виконання різних техніко-тактичних елементів. Важливим напрямом навчально-тренувальної роботи у волейбольних командах є детальний аналіз змагальної діяльності.

Використання відео переглядів, підрахунок ефективності кожного гравця, виявлення слабких і сильних сторін у грі, облік помилок тощо дає надзвичайно цінний матеріал для аналізу командної гри та індивідуальних дій гравців. Відповідно, як груповий аналіз проведених ігор, так і самоаналіз своїх власних дій на ігровому майданчику, сприяє розвитку у здобувачів вищої освіти здатності до критичного осмислення своєї поведінки не тільки під час гри у волейбол а також в інших сферах життя, зокрема у навчальній діяльності.

Також суттєві відмінності між здобувачами освіти волейболістами та іншими студентами встановлено по відношенню до якості «Дисциплінованість», яка вища на 3,91 бали. На, наш погляд, зростання рівня дисциплінованості у студентів-волейболістів обумовлено збільшеними вимогами до дотримання гравцями встановлених правил, норм поведінки, які пропагуються в ігровій команді. Причому дисциплінованість гравців повинна підтримуватися не лише на ігровому майданчику, під час навчально-тренувальної та змагальної діяльності, також важливо дотримання здобувачами вищої освіти правил та норм поведінки, у поза тренувальний час. Зокрема, для успішного спортивного

зростання гравці повинні дотримуватися відповідного способу життя, має бути раціональне харчування, здоровий сон, відсутність поганих та згубних звичок. Більше того, витримувати значні фізичні навантаження та систематично без пропусків відвідувати тренування суттєво сприяє високий рівень дисциплінованості.

Водночас порівняльний аналіз виявив найбільше зростання в такій якості як «Відповідальність» на 6,65. В загальному відношенні відповідальність характеризує загально соціологічну категорію, яка виражає свідоме ставлення особи до вимог суспільної необхідності, обов'язків, соціальних завдань, норм і цінностей суспільства [35]. Як показують емпіричні результати відповідальність значно зростає у здобувачів вищої освіти, які займаються волейболом. На наш погляд це можна пояснити тим, що волейбол відноситься до командної гри, де на перше місце постає якісна та високоефективна взаємодія між гравцями. Бажання максимально добре зіграти, не підвести колег по команді, вчасно долучитися до розіграшу м'яча, виконати успішно блокування або підстрахувати партнера по команді тощо вимагає наявності у спортсменів високо розвинутого відчуття відповідальності.

Окрім змін за середніми значеннями показників, що характеризують соціальні якості, між контрольною і експериментальною групами, також фіксуємо зміни у розподілі студентів за рівнями прояву цих якостей (див. таблицю 2.2 та таблицю 2.3).

Таблиця 2.2

Розподіл за рівнями прояву показників соціалізаційних якостей у здобувачів вищої освіти у контрольній групі

Показник (соціалізаційна якість особистості) (n=28)	Низький рівень		Середній рівень		Високий рівень	
	К-ть	%	К-ть	%	К-ть	%
Активність особистості	3	10,7142857	16	57,143	9	32,143

Свобода вибору	3	10,7142857	9	32,143	16	57,143
Розуміння інших	2	7,14285714	12	42,857	14	50
Відповідальність	4	14,2857143	13	46,429	11	39,286
Дисциплінованість	7	25	13	46,429	8	28,571
Самоаналіз власних дій	5	17,8571429	18	64,286	5	17,857
Толерантність до невизначеності	4	14,2857143	15	53,571	9	32,143

Подібно із середньогруповими змінами найбільші розбіжності у рівневному розподілі виявлені також у соціалізаційних якостях «Відповідальність», «Дисциплінованість» та «Самоаналіз власних дій».

Якщо у таких показниках як «Активність особистості», «Свобода вибору», «Розуміння інших» та «Толерантність до невизначеності» найбільші розбіжності у кількості здобувачів за рівнями прояву якості знаходяться в межах 5 %, то за решта соціальними якостями розбіжності мають значно більші значення.

Таблиця 2.3

Розподіл за рівнями прояву показників соціалізаційних якостей у здобувачів вищої освіти в експериментальній групі

Показник (соціалізаційна якість особистості) (n=24)	Низький рівень		Середній рівень		Високий рівень	
	К-ть	%	К-ть	%	К-ть	%
Активність особистості	2	8,33333333	13	54,167	9	37,5
Свобода вибору	2	8,33333333	8	33,333	14	58,333
Розуміння інших	2	8,33333333	9	37,5	13	54,167
Відповідальність	2	8,33333333	7	29,167	15	62,5
Дисциплінованість	3	12,5	11	45,833	10	41,667
Самоаналіз власних дій	3	12,5	15	62,5	6	25
Толерантність до невизначеності	2	8,33333333	14	58,333	8	33,333

Так, у показнику «Самоаналіз власних дій» в експериментальній групі суттєво збільшилась кількість здобувачів вищої освіти з високим рівнем прояву якості 25 % по відношенню до 17,86 % у контрольній групі. Таке зростання відбулося за рахунок зменшення кількості здобувачів із середнім рівнем з 64,29 до 62,5, та зменшення осіб із низьким рівнем з 17,86 до 12,5.

Достатньо значимі зміни за розподілом здобувачів по рівнях встановлено за показником «Дисциплінованість». Значно збільшилась кількість здобувачів вищої освіти із високим рівнем дисциплінованості з 28,57 % до 41,67 %. Водночас відбулося зменшення осіб у групах з низьким і середнім рівнем, зокрема: з 25 % до 12,5 % та 46,43 % до 45,85 % відповідно.

Найбільші зміни по розподілу здобувачів вищої освіти за рівнями соціальних якостей виявлено за показником «Відповідальність». Так в експериментальній групі по відношенню до контрольної кількість осіб з високим рівнем збільшилася на 23,21 %, тобто зросла з 39,28 % до 62,5 %. Це зростання відбулося за рахунок відповідного зменшення прояву якості у групі з низьким рівнем з 14,29 % до 8,33 %, та зменшення кількості здобувачів із середнім рівнем прояву якості з 46,43 % до 29,17 %.

Варто відзначити що встановленні зміни ще раз підтверджують важливу роль у забезпеченні соціалізаційних процесів здобувачів вищої освіти засобами гри у волейбол. Водночас здійснений аналіз не враховував гендерного чинника. Усі розрахунки відбувалися на волейболістах чоловічої та жіночої статі. Було б цікаво дізнатися, чи є відмінності у процесах соціалізації окремо студентів волейболістів і студенток волейболісток. Це питання стане перспективою подальших наших досліджень.

Висновок до другого розділу

1. Спортивні ігри – як особливий вид соціальної взаємодії між людьми має значний соціалізуючий вплив на особистість спортсмена і характеризується наступними ознаками: наявність протиставлення між суперниками, командна гра,

необхідність прийняття швидких рішень у короткі проміжки часу. Усі учасники ігрової команди об'єднані спільною метою: здобути перемогу. Для спортивних ігор характерним є виконання кожним окремим гравцем індивідуальних дій, які у підсумку приносять спільну для усіх перемогу за рахунок злагодженої спільної взаємодії.

Особливістю спортивних ігор є необхідність дотримання усіма учасниками визначених норм і правил поведінки (правил гри). У спортивних іграх передбачено систему покарань та дисциплінарних стягнень за порушення правил гри та норм поведінки на ігрових майданчиках. Характерною особливістю спортивних ігор є високий емоційний фон, велика популярність як серед спортсменів так і серед великої аудиторії глядачів і уболівальників.

2. З огляду на соціалізуючі процеси для волейболу характерні значна командна робота і зіграність, дотримання кожним гравцем певних ролей і функцій (ігрові ампула: діагональний, зв'язуючий, ліберо, центральний блокуючий, догравач), здатність замінювати один одного на ігровому майданчику, страхування та допомога. Надзвичайно важлива роль для гри у волейбол відводиться: психологічній сумісності гравців, психологічній згуртованості та морально-психологічному клімату у команді. Гра у волейбол має великий соціалізуючий потенціал для людей з особливими потребами, для поранених та травмованих військовослужбовців через долучення їх до особливого способу спілкування і взаємодії.

3. Аналіз літературних джерел та в результаті аналітико-синтетичної роботи було виокремлено низку соціалізуючих якостей які формуються у процесі занять волейболом, зокрема: активність особистості, свобода вибору, розуміння інших, відповідальність, дисциплінованість, самоаналіз власних дій, толерантність до невизначеності. Емпіричний аналіз вказаних якостей встановив факт відсутності у здобувачів вищої освіти середньогрупові значення на низькому рівні.

Водночас порівняльний аналіз рівня сформованості соціалізуючих показників між контрольною і експериментальними групами засвідчує суттєве зростання у проявах таких якостей як «Відповідальність», «Дисциплінованість» та

«Самоаналіз власних дій» у здобувачів вищої освіти, які займаються у групах підвищення спортивної майстерності з волейболу у порівнянні із студентами, які відвідують звичайні групи загально-фізичної підготовки.

ВИСНОВКИ

1. Соціалізація є невід'ємним та вкрай важливим явищем у житті людини, що відображається через процеси входження людини до соціального середовища, засвоєння людиною соціальних впливів, залучення до системи соціальних зв'язків, набуття людиною системи норм і цінностей, надбання соціального досвіду, ефективне функціонування як повноправного члена суспільства тощо. Соціалізація не має сталих термінів протікання та триває у процесі усього життя. Соціалізація складається з різних етапів, фаз, стадій для кожної з яких характерні певні властивості її протікання.

Соціалізаційні процеси обумовлені низкою факторів які можна поділити на групи: мегафактори, макрофактори, мезофактори, мікрофактори. До важливих механізмів соціалізації відносять: наслідування, пристосування, ідентифікація та відокремлення, імпрінтинг, екзастенціальний натиск, рефлексія. Великий соціалізуючий вплив мають включення людини до певних соціальних груп, організацій, клубів. На соціалізацію особистості вагомий вплив також здійснюють засоби масової інформації (Інтернет, телебачення, радіо).

2. Спорт як особливе суспільне явище має значний соціалізуючий вплив через актуалізацію наступних передумов: прагнення до досконалості (гарний зовнішній вигляд, добрий фізичний розвиток), спільна рухова активність, адаптація до оточуючих умов середовища, позитивний емоційний фон на заняттях, удосконалення психологічних якостей (впевненість у собі, покращення самооцінки).

Спортивні ігри – як особливий вид соціальної взаємодії між людьми має значний соціалізуючий вплив на особистість спортсмена і характеризується наступними ознаками: наявність протиборства між суперниками, командна гра, необхідність прийняття швидких рішень у короткі проміжки часу. Усі учасники ігрової команди об'єднані спільною метою: здобути перемогу. Особливістю спортивних ігор є необхідність дотримання усіма учасниками визначених норм і правил поведінки (правил гри). Характерною особливістю спортивних ігор є

високий емоційний фон, велика популярність як серед спортсменів так і серед великої аудиторії глядачів і уболівальників.

З огляду на соціалізуючі процеси для волейболу характерні значна командна робота і зіграність, дотримання кожним гравцем певних ролей і функцій, здатність замінювати один одного на ігровому майданчику, страхування та допомога. Надзвичайно важлива роль для гри у волейбол відводиться: психологічній сумісності гравців, психологічній згуртованості та морально-психологічному клімату у команді. Гра у волейбол має великий соціалізуючий потенціал для людей з особливим потребами, для поранених та травмованих військовослужбовців через долучення їх до особливого способу спілкування і взаємодії.

3. Аналіз літературних джерел та в результаті аналітико-синтетичної роботи було виокремлено низку соціалізуючих якостей які формуються у процесі занять волейболом, зокрема: активність особистості, свобода вибору, розуміння інших, відповідальність, дисциплінованість, самоаналіз власних дій, толерантність до невизначеності. Емпіричний аналіз вказаних якостей встановив факт відсутності у здобувачів вищої освіти середньогрупові значення на низькому рівні. Водночас порівняльний аналіз рівня сформованості соціалізуючих показників між контрольною і експериментальними групами засвідчує суттєве зростання у проявах таких якостей як «Відповідальність», «Дисциплінованість» та «Самоаналіз власних дій» у здобувачів вищої освіти, які займаються у групах підвищення спортивної майстерності з волейболу у порівнянні із студентами, які відвідують звичайні групи загально-фізичної підготовки.

ПЕРЕЛІК ДЖЕРЕЛ ПОСИЛАННЯ

1. Апціаури Л. Ш. Спорт як соціальне явище і фактор соціалізації особистості / Л. Ш. Апціаури // Теорія и практика фізичної культури. – 2003. – № 1. – С. 12-14.
2. Асаулюк І. Взаємодія закладів загальної середньої освіти та сім'ї в аспекті організації фізичного виховання. Фізична культура, спорт та здоров'я нації. Збірник наукових праць. 2021. Випуск 11 (30). С. 6-15.
3. Баштовенко О. А., Голуб Л. О, Замашкіна О. Д. та ін. Соціалізація студентської молоді засобами фізичної культури. Полтава. ПНПУ імені В. Г. Короленка, 2019. 222с.
4. Булгаков О. І., Осінська В. С. Особливості формування рухових умінь і навичок в юних волейболісток. Спортивна наука – 2021. рр. 4-7.
5. Вайнола Р. Х. Проблеми професійної підготовки майбутніх соціальних педагогів до роботи в закладах оздоровлення та відпочинку/ Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія №11. Соціальна робота. Соціальна педагогіка.: збірник наукових праць. – Вип. 22. – К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2016 р. С.10-18.
6. Військовослужбовці із наслідками бойової травми, які займаються адаптивним волейболом: показники психо-фізичної та соціальної адаптації / О. В. Юденко, О. В. Омельчук, Є. В. Тімошина, В. В. Мельничук // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 15. Науково-педагогічні проблеми фізичної культури (фізична культура і спорт), 2021. С.135-148.
7. Власова Н.Ф. Сфера фізичної культури та спорту як соціальна система. Вісник НТУУ «КПІ» Політологія. Соціологія. Право. 2016. Випуск 3/4.(31-32). С. 49-57.
8. Вознюк Т.В. Сучасні ігрові види спорту: теорія та методика викладання : Навчальний посібник. – Вінниця: ФОП Корзун Д.Ю., 2017. – 248 с.
9. Вплив занять спортивно-технічними видами спорту на соціалізацію дітей з особливими освітніми потребами / І Когут, В Маринич, Є Шитікова - Теорія і методика фізичного виховання і спорту, 2021. 98-104.

10. Зозуляк-Случик Р. В. Основи соціалізації особистості : навчальний посібник для студентів закладів вищої освіти (освітньо-професійна програма «Соціальна робота»). 2-е вид., переробл. та доповн. Івано-Франківськ : НАІР, 2022. 206 с.

11. Кізенко О. М. Фізичне виховання учнів з особливими потребами. Соціальний педагог. 2017. №3 (123). С. 57–59.

12. Лугова В. М. Основи самоменеджменту та лідерства [Електронний ресурс] : навчальний посібник / В. М. Лугова, С. М. Голубєв. – Харків : ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2019. – 212 с.

13. Ляшенко В. Психологічні аспекти командної згуртованості у студентів – волейболістів / Актуальні проблеми фізичного виховання різних верств населення. Харків: ХДАФК, 2021. С. 82-86.

14. Мамаєва О. В. Фізична культура і спорт як чинники соціалізації особистості / О. В. Мамаєва, Д. Ю. Мамаєв // Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту. – 2010. – № 7. – С. 58-60.

15. Мигалюк В. Подолання вад засобами фізичного виховання. Дефектолог. 2014. №11 (95). С. 20–24.

16. Мінц М.О., Твеліна А.О. Філософія спорту. Наукові праці. Педагогіка. 2017. Випуск 291. Том 303. С. 49-51.

17. Муқан Н., Козіброда Л. Значення фізичного виховання і спорту у соціалізації дітей з особливими потребами. Молодь і ринок № 1 (187), 2021. – С. 27-32.

18. Носко М.О. Волейбол у фізичному вихованні студентів: [підручник] / М.О. Носко, О.А. Архипов, В.П. Жула. – К.: «МП Леся», 2015. – 396 с.

19. Огорелкова Л. Загальні та індивідуальні особливості керування процесом фізичного виховання дітей-інвалідів по зору. Молода спортивна наука України. 2004. Вип. 7. Т. 1. С. 370–372.

20. Олійник І. С., Дорошенко Е. Ю. Соціометричні показники в системі оцінки психологічного клімату волейбольної команди. Спортивний вісник Придніпров'я. 2018. № 3. С. 93–98.

21. Організація масових спортивних заходів і показових виступів: навч. посіб./ укладачі В. А. Товт, Н. В. Семаль, Е. М. Сивохоп – Ужгород: ТОВ «РІКУ», 2023. - 142 с.

22. Особистість у розвитку: психологічна теорія і практика : монографія / за ред. С. Д. Максименка, В. Л. Зливкова, С. Б. Кузікової. – Суми : Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2015. – 430 с.

23. Особливості формування колективу волейбольної команди підлітків / С. Караулова, І. Олійник, М. Олійник//Фізична культура, спорт та здоров'я нації.- 2014. - Вип. 18 (1). – С. 392-396.

24. Охріменко О. О., Іванова Т. В. Соціальна відповідальність. – Навч. посіб. – Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут». – 2015. – 180 с.

25. Подгорна В. В. Шляхи вдосконалення фізичного виховання студентської молоді засобами спортивно-ігрової діяльності в період демократизації і гуманізації освіти / Вікторія Віталіївна Подгорна, Руслан Сергійович Рісслінг, Володимир Васильович Бобошко // Олимпікус : науковий журнал. – 2023. – № 2. – С. 47–52.

26. Постоловська О. О. Суб'єктність політичної еліти: до визначення поняття / О. О. Постоловська // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 22 : Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін. - 2015. - Вип. 18. - С. 59-64.

27. Рубан А. Фізична культура і спорт як засіб соціалізації молоді та інтеграції у соціокультурний простір / Ася Рубан // Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету: збірник наукових праць. Серія: Педагогічні науки. Ізмаїл: РВВ ІДГУ, 2022. Вип. № 60. – С. 145-152.

28. Рудкевич Н. І. Методика соціально-педагогічної роботи : навчально-методичний посібник / Н. І. Рудкевич. – Львів: Растр-7, 2021. – 324 с.

29. Система збалансованих індикаторів психологічного клімату спортивної команди: навч.-метод. посіб. / Ложкін Г. В., Воробйов М. І., Бринзак С. С. – Вінниця: ВДПУ ім. М. Коцюбинського, 2007. – 171 с.

30. Сіренко Р. Р., Куречко Г. П., Павлишин О. Ф. Соціалізація молоді України в сфері масового спорту. «Молодий вчений» № 4.1 (68.1). 2019. С. 32-35.

31. Сітовський А. М. Диференційований підхід у фізичному вихованні підлітків з різними темпами біологічного розвитку (на прикладі школярів 7-х класів): автореф. дис... канд. наук з фіз. Виховання і спорту : 24.00.02. Львів : Львів. держ. ун-т фіз. культури, 2008. 20 с.

32. Солтик О. О., Тріщук Р. Р., Євдокимова М. В. Особливості соціалізації спортсменів в ігрових видах спорту: зб. тез доповідей III регіональної наук.-практ. інтернет-конференції, присвяченої 55-річчю кафедри теорії і методики фізичного виховання і спорту Хмельницького національного університету (м. Хмельницький, 20 жовтня 2023 р.). Хмельницький :ХНУ, 2023. С. 49-51.

33. Тесліцький Ю. П. Психологічна сумісність гравців як передумова спортивного успіху у волейболі / Ю. П. Тесліцький // Молодий вчений. - 2017. - № 3.1. - С. 277-280.

34. Турчик І., Шиян О. Інтеграція учнів з особливими потребами у навчальний процес із фізкультурної освіти (ФКО) в Англії. Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету. Серія: Педагогіка. 2004. №4. С. 143– 145.

35. Філософський енциклопедичний словник / В. І. Шинкарук (гол. редкол.) та ін. – Київ : Інститут філософії імені Григорія Сковороди НАН України : Абрис, 2002. – 742 с.

36. Яворська Т. Методика формування здорового способу життя студентської молоді. Біологічні дослідження. Збірник наукових праць. Житомир, 2020. С. 474-476.

37. Якубіна В. Л. Еволюція концепту масовості: хода від психосоматичного тлумачення до соціально-філософського виміру // Альманах «Філософські проблеми гуманітарних наук», КНУ ім. Тараса Шевченка – К. : 2007. – № 12-13. – С. 194-197.

38. Andrews D. L. (Ed.) (2001) Michael Jordan, Inc.: Corporate Sport, Media Culture, and Late Modern America. State University of New York Press, Albany.

39. Coakley J. (1993) Sport and Socialization. Exercise and Sport Sciences Reviews 21: 169-200.

40. Coakley J. (2004) Sports in Society: Issues and Controversies. McGraw-Hill, New York.

41. <https://socportal.info/ua/news/spetcialisty-vyyasnili-polzu-komandnykh-vidov-sporta/>

ДОДАТКИ

Додаток А

Опитувальник (визначення активності особистості)

На основі опитувальника суб'єктності за О. Волковою.

(Інтегрований Р. Тріщуком)

Інструкція. Ви берете участь у вивченні особистісних якостей людини, яке проводиться для того, щоб допомогти Вам розібратися в собі і намітити шляхи самореалізації. Прочитавши питання, дайте відповідь на нього «так» або «ні». Якщо Ви не впевнені у відповіді, Ви можете відповісти «не знаю» або «іноді».

Питання:

1. Чи заважає Вам нестача енергії, волі, цілеспрямованості?
2. Чи вірно, що найрозумніше, що може зробити людина в своєму житті – це не противитися власної долі?
3. Чи часто Ви відчуваєте, що мало впливаєте на те, що з Вами коїться?
4. Коли Ви будujete плани, Ви цілком впевнені в тому, що здійснисте їх?
5. Чи можна назвати Вас «заводієм», організатором?
6. Чи можна назвати Вас ініціативною людиною?
7. Ви енергійна людина?
8. Чи важко Вам почати свою справу?
9. Чи любите Ви рухливі ігри?
10. Чи у достатній мірі Ви уявляєте те, що чекає Вас попереду?
11. Чи схильні Ви імпровізувати на уроці?
12. Чи рідко Ваші слова розходяться із справами?
13. Чи можете Ви бути критичними до себе?
14. Чи незалежна Ви людина?
15. Чи володієте Ви талантами керівника?
16. Чи відповідає Ваша праця Вашим внутрішнім вимогам?
17. Чи можна сказати про те, що Ви контролюєте власну судьбу?
18. Чи стараєтеся Ви планувати дні, тижні?
19. Чи відповідальна Ви людина?
20. Чи намагаєтеся Ви боротися із шкідливими звичками, які Вам притаманні?
21. Чи можна на Вас розраховувати у серйозних справах?
22. Чи можна стверджувати про те, що Ви господар власної судьби?
23. Чи вважаєте Ви себе великодушним та терпеливим до чужих недоліків?
24. Чи можна сказати про те, що Ви відгукуєтеся на прохання про допомогу?
25. Чи можна сказати що Ви людина безкорисна?
26. Чи делікатна Ви людина?
27. Чи Ви людина схильна до співпраці і взаємодопомоги?

28. Чи вірно те, що люди стають одинаками по причині того, що самі не проявляють інтересу і дружелюбності до оточуючих?
29. Чи товариська Ви людина?
30. Чи вважаєте Ви те, що кожна людина унікальна?
31. Чи рахуєте Ви те, що кожна людина повинна жити по своєму?
32. Чи схильні Ви пробачати помилки іншим людям?

Оцінка результатів.

Кожне питання оцінюють від 0 до 1 бала відповідно до ключа. Низький рівень суб'єктності становить від 0 до 5 балів. Середній рівень перебуває в діапазоні від 5,5 до 8 балів. Межа від 8,5 до 11 балів характеризує високий рівень прояву якості.

Ключ відповідей.

Активність особистості: У питаннях: **1, 4, 5, 6, 7, 9, 10, 11** нараховуємо один бал за відповідь: «Так». У питаннях: **2, 3, 8** нараховуємо один бал за відповіді: «Ні». За відповідь не знаю нараховуємо 0,5 бали.

Свобода вибору: У питаннях: **12-22** нараховуємо один бал за відповідь: «Так». За відповідь не знаю нараховуємо 0,5 бали.

Розуміння інших: У питаннях: **23-32** нараховуємо один бал за відповідь: «Так». За відповідь не знаю нараховуємо 0,5 бали.

Опитувальник «Дисциплінованість»

(опитувальник Н. Воротнікової, інтегрований Р. Тріщуком)

Інструкція: оцініть запропоновані ствердження за семи бальною шкалою. Не намагайтеся подати себе з кращого боку. Давайте ту відповідь, яка першою прийшла на думку. Намагайтеся уникати невизначених відповідей.

Шкала оцінок:

- 7 балів – повністю згідний, безумовно так;
- 6 балів – згідний, так;
- 5 балів – можливо згідний, можливо так;
- 4 бали – не можу визначитися (не більше однієї відповіді);
- 3 бали – можливо не згідний, можливо ні;
- 2 бали – не згідний, ні;
- 1 бал – безумовно не згідний, безумовно, ні.

Тест опитувальника

1. Я людина твердих переконань і мене не можливо схилити привабливою, проте сумнівною пропозицією.
2. Я знаю, що будь-які порушення дисципліни, рано чи пізно, дадуть про себе знати.
3. Мені абсолютно не зрозумілі такі люди, які спочатку зроблять, а потім думають (рвуть на голові волосся).
4. Мені не імпонують люди без «внутрішнього стрижня», що живуть за інерцією.
5. Кошмаром в житті для мене може бути одне - безчестя в очах оточуючих.
6. Якщо в конфлікті бере участь мій товариш, я все одно намагаюся розібратися, хто винен.
7. У мене є життєві принципи (норми і правила), які я ніколи не порушую.

Оцінка результатів.

Цей показник розраховують на основі 7 тверджень, щодо кожного з них необхідно виставити оцінку за семибальною шкалою. Високий рівень дисциплінованості – від 35 до 49 балів; середній рівень – у межах 21 – 34 бали; низький рівень – від 7 до 20 балів.

Тест «Експрес діагностика відповідальності»
(за В. Прадеіном, інтегрована Р. Тріщуком)

Інструкція: оцініть запропоновані твердження за семибальною шкалою: 7 балів – «безумовно так»; 6 балів - «так»; 5 балів - «можливо так»; 4 бали - відповідь нейтральна (намагатися не обирати); 3 бали - «можливо ні»; 2 бали - «ні»; 1 бал - «безумовно ні».

Текст опитувальника

1. Я ретельно зважую свої можливості, перш ніж прийняти те чи інше рішення.
2. Вважаю, що за всі свої дії і вчинки людина повинна відповідати сама.
3. При виконанні колективних доручень я надаю перевагу бути простим виконавцем.
4. Після здійснення поганого вчинку мене довго мучить совість.
5. Дані мною обіцянки я завжди виконую.
6. Я вважаю за краще не братися за дуже серйозні справи.
7. Серед багатьох моїх товаришів я відрізняюся більш відповідальним ставленням до справи.
8. Мені краще підходять ті професії, які вимагають великої відповідальності і самостійності прийнятих рішень.
9. Важливі справи і відповідальні доручення краще виконувати разом з іншими.
10. Я дуже відповідально ставлюся до громадських доручень.
11. Я докладаю всіх зусиль, щоб закінчити розпочату справу.
12. Бувало, що за мої вчинки відповідали інші.

Оцінка результатів

Рівень відповідальності визначають на основі оцінювання 12 тверджень. Кожне твердження оцінюють від 1 до 7 балів. Високий рівень відповідальності доводить наявність балів від 60 до 84. Діапазон балів від 37 до 59 засвідчує середній рівень відповідальності. Низький рівень відповідальності – від 12 до 36 балів.

Ключі відповідей

При підрахунку балів потрібно враховувати що:
Твердження 1, 2, 4, 5, 7, 8, 10, 11 оцінюються за прямою шкалою;
Твердження: 3, 6, 9, 12 оцінюються за зворотною шкалою (тобто від 7 віднімаємо виставлений бал).

**Опитувальник рефлексивності за А. Карповим,
(інтегрований Р. Тріщуком)**

Інструкція: «Вам необхідно дати відповіді на кілька стверджень опитувальника. У бланку відповідей навпроти номера запитання вкажіть цифру, яка відповідає варіанту Вашої відповіді: , 1 - абсолютно невірно; 2 - невірно; 3 - швидше невірно; 4 - не знаю; 5 - швидше вірно; 6 - вірно; 7 - цілком вірно. Довго не замислюйтеся над відповідями. Пам'ятайте, що вірних чи невірних відповідей у даному випадку не має.

Текст опитувальника

1. Після завершення читання цікавої книги, я завжди довго думаю про нею; хочеться її з ким-небудь обговорити.
2. Коли мене раптом несподівано про щось запитують, я можу відповісти перше, що спало на думку.
3. Перш ніж зняти трубку телефону, щоб подзвонити по справі, я зазвичай подумки планую майбутню розмову.
4. Зробивши якийсь промах, я довго потім не можуть відволіктися від думок про нього.
5. Коли я розмірковую над чимось або розмовляю з іншою людиною, мені буває цікаво раптом згадати, що послужило початком ланцюжка думок.
6. Приступаючи до важкого завдання, я намагаюся не думати про майбутні труднощі.
7. Головне для мене – уявити кінцеву мету своєї діяльності, а деталі мають другорядне значення.
8. Буває, що я не можу зрозуміти, чому хтось незадоволений мною.
9. Я часто ставлю себе на місце іншої людини.
10. Для мене важливо в деталях уявляти собі хід майбутньої роботи.
11. Мені було б важко написати серйозне лист, якби я задалегідь не склав план.
12. Я віддаю перевагу діяти, а не розмірковувати над причинами своїх невдач.
13. Я досить легко приймаю рішення щодо коштовної покупки.
14. Як правило, коли я щось замислив, я прокручую у голові свої задуми, уточнюючи деталі, розглядаючи всі варіанти.
15. Я турбуюся про своє майбутнє.
16. Гадаю, що в безлічі ситуацій треба діяти швидко, керуючись першою думкою, що прийшла в голову.
17. Часом я приймаю необдумані рішення.
18. Закінчивши розмову, я, буває, продовжую вести його подумки, наводячи все нові і нові аргументи на захист своєї точки зору.
19. Якщо відбувається конфлікт, то, розмірковуючи над тим, хто в ньому винен, я в першу чергу починаю з себе.

20. Перш ніж прийняти рішення, я завжди намагаюся все ретельно обміркувати і зважити.

21. У мене бувають конфлікти від того, що я часом не можу передбачити, якої поведінки чекають від мене оточуючі.

22. Буває, що, обмірковуючи розмову з іншою людиною, я як би подумки веду з ним діалог.

23. Я намагаюся не замислюватися над тим, які думки і почуття викликають у інших людей мої слова і вчинки.

24. Перш ніж зробити зауваження іншій людині, я обов'язково подумаю, якими словами це краще зробити, щоб не образити її.

25. Вирішуючи важке завдання, я думаю над ним навіть тоді, коли займаюся іншими справами.

26. Якщо я з кимось сварюся, то в більшості випадків не вважаю себе винним.

27. Рідко буває так, що я шкодую про те, що сказав.

Обробка результатів:

З 27 стверджень 15 є прямими (номера питань: 1, 3,4,5,9,10,11,14,15,18, 19, 20, 22, 24, 25).

Решта 12 – зворотні ствердження. Це потрібно враховувати при обробці результатів. Підсумкова сума балів складається зі значень за прямими ствердженнями і зі значень, які визначаються за зворотною шкалою.

Згідно з тестом, необхідно відповісти на 27 запитань, використовуючи семибальну шкалу. Низький рівень констатовано в разі 27 – 113 балів; середній – 114 – 139 балів; високий – 139 – 189 балів.

Методика визначення толерантності до невизначеності (С. Баднера)

(Інтегрована Р. Тріщуком)

Інструкція: Надайте будь-ласка оцінку Вашої згоди або незгоди з наведеними нижче ствердженнями.

№	Ствердження	Абсолютно не згідний	Не згідний	Швидше не згідний	Не знаю	Швидше згідний	Згідний	Повністю згідний
1.	Фахівець, який не може дати чітку відповідь, мабуть, не надто багато знає.							
2.	Я б хотів пожити за кордоном певний час.							
3.	Немає такої проблеми, яку не можливо вирішити.							
4.	Люди, які підпорядковують своє життя чіткому розпорядку, напевно позбавляють себе більшості радощів життя.							
5.	Хороша робота - це та, на якій завжди зрозуміло, що і як потрібно робити.							
6.	Цікавіше займатися складною проблемою, ніж вирішувати просту.							
7.	У довготривалій перспективі домогтися можна більшого, вирішуючи маленькі, прості проблеми, ніж великі і складні.							
8.	Часто найбільш цікаві люди - це ті, хто не боїться бути оригінальним і несхожим на інших.							
9.	Звичне завжди краще незнайомого.							
10.	Люди, які наполягають на відповіді або «так», або «ні», просто не знають, наскільки все насправді складно.							
11.	Людина, яка веде рівне, розмірене життя без особливих сюрпризів і несподіванок, насправді повинна бути вдячна долі.							
12.	Багато з найбільш важливих рішень базуються на неповній інформації.							

13.	Мені більше подобаються вечірки зі знайомими людьми, ніж ті, на яких більшість людей абсолютно мені не знайомі.							
14.	Вчителі і наставники, які нечітко формулюють завдання, дають шанс проявити ініціативу і оригінальність.							
15.	Чим швидше ми прийдемо до єдиних цінностей та ідеалів, тим краще.							
16.	Хороший учитель – це той, який змушує тебе розмірковувати про свої погляди на речі							

Обробка результатів:

Кожній відповіді на непарний пункт присвоюється від 1 до 7 балів («абсолютно не згідний» - 1 бал, «абсолютно згідний» - 7 балів). Кожній відповіді на парний пункт присвоюється реверсивний бал («абсолютно не згідний» - 7 балів, «абсолютно згідний» - 1 бал). Потім підраховується загальна сума балів, набраних за всіма шістнадцяти ствердженнями. Чим вище цей показник, тим респондент більш інтолерантен до невизначеності.

Загальний рівень толерантності проаналізований за допомогою 16 стверджень, які оцінені від 1 до 7 балів. Можливі результати толерантності до невизначеності перебувають у діапазоні від 16 до 112 балів. Для визначення рівнів вияву толерантності дотримано шкали: низький рівень – від 16 до 50 балів; середній рівень – від 51 до 70 балів; високий рівень – від 71 до 112 балів.